

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
Том LX Книга III — История 1966
ANNUAIRE DE L'UNIVERSITÉ DE SOFIA
FACULTÉ DE PHILOSOPHIE ET D'HISTOIRE
Tome LX Livre III — Histoire 1966

ОТДЕЛЕН ОТПЕЧАТЪК

Ст. преп. ЕЛЕНА КИРОВА

УЧИТЕЛСКИТЕ БИБЛИОТЕКИ
В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПЕРИОДА 1878—1917

ELENA KIROWA

DIE LEHRERBIBLIOTHEKEN IN BULGARIEN
IN DER PERIODE 1878—1917

Редактор: проф. *Тодор Боров*

БЪЛГАРСКИТЕ УЧИЛИЩА И УЧИЛИЩНИТЕ БИБЛИОТЕКИ В ПЪРВИТЕ ГОДИНИ СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО. ПРИЧИНИ ЗА КЪСНАТА ПОЯВА НА УЧИТЕЛСКИТЕ БИБЛИОТЕКИ

УЧИЛИЩА

В първите години след Освобождението пред българската държава изникнаха трудни и сложни проблеми във връзка с нейното вътрешно и международно положение.

Берлинският конгрес разкъса Санстефанска България: Източна Румелия остана васална на Турция, а Тракия и Македония попаднаха отново под турско робство. В тези трудни за народа ни години държавната машина започна да се разяжда от корупция, тъпо равнодушие към нуждите на трудещите се в градове и села и едно интригантство, което вземаше застрашителни размери.¹

„Хаос и примитивност“, такава характеристика прави Иречек на условията, при които работи в страната ни като секретар на Министерството на просветата и по-късно като министър (2, с. 38).²

В Народното събрание водеха битка за властта появилите се още в първите години след Освобождението различни буржоазни партии: консерватори и либерали, а по-късно и народняци, радослависти и демократи.³ Те се отличаваха по наименованията си, но си схождаха напълно по своята безпринципност и раболепие пред монарха, в готовността си да ликвидират и малкото народни свободи, залегнали в

---

¹ Още през юни 1878 г. К. Стоилов пише на Иречек от Пловдив: „Лошото, което ся забележава по всичкото ни отечество, е голямата любов към парите, която води към дела, истинно поразителни. Имаме вече случаи, гдето хора високопоставени са били свалени от местата си за грабителство“ (1, с. 150).

А К. Иречек в писмо от 1881 г. до И. Салабашев се оплаква, че се надявал да намери в България хора „с отворен ум и с патриотически възторг“. Вместо това той срещнал „изветрели душици, които са забравили всичко, което са се учили, като са заместили изгубените науки с отвратително равнодушие или с византийски интриги“ (1, с. 198).

² Както тук, така и в останалите случаи използваната литература е означена в текста с поредни номера, които отправят към приложената библиография.

³ В писмо до Иван Славейков от 27. VIII. 1878 г. Христо Никифоров Даскалов (учител по това време във Враца) прави такава характеристика на партиите: „Тука партии има ето какви: една партия млади, друга партия стари прогив съветниците, трета партия на съветниците. . . Кolkото за моето мнение към партиите, аз не одобрявам ни една, защото, доколкото познавам, няма ни една партия, която да гони някой цел, но само гони личностите, като гледа кой да ся настани да зема 1000 или 1500 гроша месечна заплата“ (3).

Търновската конституция. Излъчваните от тези партии правителства станаха играчка в ръцете на Батенберг, а по-късно и на Фердинанд. И двамата подбираха министрите не заради личните им качества и познания, а според готовността им да служат сляпо на владетеля. Поради това в състава на често сменяните правителства влизаха кариеристи и случайни лица. Мнозина от видните дейци на Възраждането, вместо да бъдат привлечени на ръководни длъжности, бяха преследвани и обричани на мизерия, защото имаха смелост да се опълчат срещу противонародната политика на княза и правителствата.⁴

След преврата на Батенберг в 1881 г. либералните лидери Драган Цанков, Петко Каравелов и други, между които и Петко Славейков, се обявиха против нарушенията на Конституцията. Те бяха поставени под полицейски надзор, а Славейков бе интерниран в Трявна. Забраниха му дори да упражнява и учителската си професия.⁵

Честата смяна на правителствата, липсата на приемственост в работата на отделните министерства, както и липсата на сериозни грижи за отстраняване на слабостите объркаха икономическото и културното развитие на страната. Особено зле се отразиха те на българското учебно дело. В една своя реч, произнесена в 1899 г. в X-то ОНС, Петко Каравелов прави такава призвание: „Помня, че още в Търново, когато се пишеше Конституцията, си говорехме, че в България ще липсват хора по всички отдели освен по просвещението. По просвещението ние предполагахме да имаме достатъчно хора, които ще могат да водят неговата съдба в освободеното ни отечество. И може би тази самоувереност ни накара да забатачим най-много това министерство.“

В 1880 г. в Министерството на просветата се изредиха пет министри. Никаква стабилизация не се постигна в това министерство и през следващите години. Имаше даже случаи, когато един министър се задържахше на поста си два месеца или по-малко.⁶

⁴ Пак в същото писмо на Христо Даскалов до Иван Славейков намираме: „В управлението в Трявна стоят и такива хора, които сами лично са ходили при Фазла паша и са го канили да дойде с войските си в Трявна да разпръсне бунтовниците, като първом му са дали един списък от 40–50 души младежи, които обrekli на смърт, защото те биле бунтували народа. Днес тези предатели са управителите в Трявна...“ (3).

⁵ По този повод Славейков изпраща писмо на Иречек, в което рисува по неподражаем начин тежкото положение на народните борци и просветители в „свободна България“: „... А защо ми се запретява да бъда учител? Боят се от моето учителствуване? Що ли? Това и който го чуе, ще се чуди, ако се не смее. Ако съм бил страшен като учител и ако съм можел да бъда опасен за някого някога, то ще е било в младите години, когато съм бил и по-буен, и по-опрометчив, но в него време боязливото тираническо турско правителство запирало ме е, но не ми е запретявало да бъда учител и бил съм почти навсякъде в България, Тракия и Македония, па и в самия Цариград. А сега се освободихме уж от турците, а не сме свободни да бъдем учители даже и в някое пусто и затънтено село. Ако моето учителствуване е вредително за страната, то злото е вече станало. Аз съм бил учител между българите цели 38 години и ако съм ги заразил, заразил съм ги вече, тогиз не остава, освен да ме обесите за причиненото зло...“ (1, с. 225–228).

⁶ Иван Пеев от 27. XI. 1900 до 19. II. 1901, Иван Славейков от 19. II. 1901 до

Всеки нов министър на просветата се блазнеше от мисълта да остави името си в историята на българското образование със закон, изработен по време на неговото управление. В новите закони обаче не се държеше сметка за завареното положение и често пъти с тях се отричаше извършеното от предходниците.⁷

В сравнение с другите министерства Министерството на просветата разполагаше и с най-скромен бюджет. Сред управляващите кръгове се ширеше убеждението, че за българската просвета не са необходими много средства.⁸ Някои даже смятаха, че такова развитие на образованието е лукс за нашата страна, и препоръчваха да се пристъпи към закриването на отделни училища.⁹

Такава просветна политика спъваше развитието на българското учебно дело и не даваше възможност да се създадат добри условия за уреждането на модерни училища, а камо ли и за училищни библиотеки.

Какво представляваха българските училища и техните библиотеки в първите години след Освобождението?

През 1880/1881 г. според Иречек в княжеството съществуваха 1283 мъжки и 82 девически първоначални училища, 44 мъжки и 11 де-

24. IV. 1901, В. Къпчев от 22. XII. 1901 до 9. III. 1902, Паяков от 7. I. 1907 до 3. III. 1907 (4, с. 83).

⁷ И след 30 години работите на Министерството на просветата не се оправиха. В историческото си изследване от 1912 г. Н. Алексиев стига до такива изводи: „На първо място от голямо значение е била неустановеността на политическия живот в страната. Бързото сменяване на министерствата, както и на министрите в един и същ кабинет пречат да се тури основата на една добре проучена законодателна дейност, както и на прилагането на прокараните чрез народното събрание реформи. В продължение на 33-годишен свободен политически живот Министерството на просветата се е управлявало от 36 министри. Историята на нашата училищна политика може да ни покаже и на почти толкова проекти за реформиране на училищното дело. . . Всичко това прави дейността на Министерството на просветата крайно колеблива и неустойчива. Едва започнатата реформа при един министър бива изменена или отменена от друга, за да може заместникът на последния да прави изменение на изменената. На никой законодателен акт в областта на просветната политика не се дава време за прилагане и ние не сме в състояние да покажем на резултатите на кой и да е закон за народната просвета“ (5, с. 285).

⁸ Често от скромния бюджет на народната просвета се правеха икономии или пък направо се задигаха суми за нуждите на други ведомства. Един такъв скандален случай описва Иречек в дневника си на 2. XII. 1881 г. (т. II, с. 32): Министерството на вътрешните работи дало 8000 франка от бюджета на просветата за тайна полиция „с княжески указ, противно на закона за бюджета, без министерски съвет. . .“

⁹ Виж статията на Ив. Ев. Гешов „Чинovníческият пролетариат“ (6, с. 118—133), в която атакува общообразователните училища като източник на зло: „Нашите училища изкарват „учени“, хора без здрав поминък и с доста образование, за да правят пакост. Техните възпитаници ще бъдат най-опасните пролетарии, които могат да сполетят едно общество.“ Затова предлага да се закрият 2—3 от съществуващите държавни средни учебни заведения.

В IV ОНС, III РС, заседание от 12. XII. 1898 г., главната грижа на народното представителство беше да се направят съкращения в бюджета за сметка на просветата. Народният представител Кочанков предложи: „Ще теглим калема на 2, 3, 4 гимназии и според мене няма да събраме.“ Тутраканският представител Абрашев пък предлага: „Оставете само 5 гимназии в България и унищожете женските гимназии като непотребни за страната. . .“ (5, с. 110).

вически класни училища и 12 средни учебни заведения, или всичко 1432 училища (7, с. 9). В Източна Румелия според рапорта на директора на народното просвещение Й. Груев за същата 1880/1881 уч. г. училищата бяха: начални 1412, средни общински 21 (11 мъжки и 10 девически), областни реални гимназии — 2 и дев. гимназии — 2, или всичко 1437.

Разпределението на училищата по окръзи беше съвсем неравномерно. Докато в Кюстендилска околия бяха уредени 30 мъжки и 1 девическо първоначално училище, в Изворска околия училищата бяха само 15, в Трънско — 48 мъжки и 2 девически, в Ловешко — 60 мъжки и 4 девически, а в Търновско 140 мъжки и 19 девически. Това явление не ни изненадва. Още по време на робството източните райони имаха повече и по-добре уредени училища. От западните особено изостанали бяха Трънско, Кюстендилско, Брезнишко и Берковско, предимно планински краища с неплодородна и трудна за обработване земя, намиращи се далеч от съобщенията и от централните пътища. Селцата в тези райони бяха малки и на големи разстояния. В много от тях за пръв път в 1881 г. бяха открити училища. Поради това Освобождението завари тези български земи с най-голям процент неграмотни. В Кюстендилско един грамотен жител на село се падаше на 229 души, във Врачанско — на 212, докато в градовете на Търновско — на трима души. В Кюстендилско училищата се посещаваха едва 28% от подлежащите на задължително обучение деца, а в Шуменско — от 82%. В Кюстендилско 80% от учителите се бяха учили само в селски училища, а в Шуменско 97% — в градски класни училища. В Кюстендилско и Трънско един ученик се падаше на 35 жители, а в Търновско — на 17 (2, т. II, с. 59).

Най-добре с училищата бяха селищата в Търновско, Габровско, Шуменско и Провадийско. Тук училищните сгради и по селата можеха до се сравнят с училища в напредналите европейски страни.

Поради тези причини държавата трябваше да положи най-много грижи за просветата в западните земи, особено по селата. Тук, както казва Иречек, бяха нужни „още много трудове и жертви, догдето времето и общият напредък не изгладят всичките досегашни несъразмерности и непълнотии“ (7, с. 14).

При това трябва да се има пред вид, че не ставаше въпрос само за откриването на училища, а и за доброто им поддържане. Осигури ли обаче буржоазната държава благоприятни условия за работата на народните училища? Ако се взрем в статистическите сведения за състоянието на учебните заведения през годините 1878—1882, ще видим, че в сравнение с миналото българското учебно дело не беше отишло много напред. След 4 години свободно съществуване материалната издръжка на училищата се осъществяваше по старата система, практикувана от българите по време на робството. Тогава обаче турската държава съзнателно не полагаше грижи за културното издигане на подвластните ѝ националности. Затова самият народ бе поел добро-

волно задачата да урежда училища, библиотеки, читалища, книжарници, печатници. През Възраждането училищата и техните библиотеки се издържаха със средства на градските и селските общини, на частни лица и от помощи, събирани от черквата. Буржоазните правителства на „свободна“ България не можаха да намерят по-ефикасен начин за издържката на училищата от прилаганите по време на робството методи. Те запазиха в непокътнат вид предосвобожденската система. В изложението си от 1882 г. Иречек посочва, че „материалното поддържане на първоначалните училища е оставено изключително на общините. Най-главният източник за училищните приходи са доброволните даждия, разхвърляни и събирани между самите членове на общината“ (7, с. 14—15).

От черковните приходи голямо перо представляваше процентът от монопола за правене на свещи¹⁰ (8, с. 90).

Най-много приходи за училищата обаче носеха недвижимите имоти: общи селски ниви, градини, общински пасбища, воденици, ханица, бакалници. До Освобождението с такива имоти разполагаха само градските училища. По сведения на Иречек Министерството на просветата правело усилия да снабди с такива имоти доколкото е възможно всички български училища. По такъв начин за тях щял да се осигури „един постоянен несъмнен доход“. Той щял да ги спаси от случайностите, от които зависело всяка година съществуването на голям брой училища (7, с. 15).

Тази система за издръжка на училищата беше единствената и най-подходяща в условията на робството. Покрай добрите си страни обаче тя имаше и редица недостатъци, които се оказаха сериозна спънка за развитието на учебното дело в освободена България. Преди всичко общините, на които новото време възложи и нови грижи, се оказаха слаби да поддържат своите училища. Това се отнасяше особено до бедните селски общини, гдето и процентът на неграмотните беше най-голям. Всички гледаха със завистливо око на големите градски общини, чиито училища се издържаха от държавата. Те разполагаха с повече средства. Върху тях се упражняваше по-добър контрол, те имаха и подбран преподавателски персонал.

А тъй като училищните даждия се събираха пряко от населението, никога не можеше да се разчита на постоянен доход. Всяка година училищата се изправяха пред много неизвестни.

Едва със Закона за народното просвещение от 1891 г. издържката на народните училища се раздели между държавата и общините (гл. I, чл. 6 и гл. X, чл. 111). Означаваше ли това обаче, че след 13 години

¹⁰ В рапорта си от 17. IX. 1879 г. училищният инспектор в Търновски окръг докладва и следното: „Относително дохода от черквите трябва да се забележи следующето: в селата има обичай във време на вършитба или гроздобер да се събира за черквата доброволна помощ в храна, вино, вълна, някои даже дарят агънца или яренца. Всичко това се продава и парите се внасят в някои села в черковната каса, от които се плащат учителските плати и другите училищни разноски. А пък в други села тези пари направо се дават за училището“ (9, с. 83—84).

в България се бяха създали вече условия за подобряване на учебното дело в изостаналите с просветата си околии и по-специално в селата? Да видим какви са резултатите три години след приемането на закона.

В 1894/1895 г. за българските народни основни училища бяха изразходвани 7 652 788 лв., от които 3 862 001 бяха платени от държавата, или 50,46 %, и 3 790 787 лв., или 49,54 % — от общините. При това държавата и общините бяха похарчили най-много средства за училищата в чисто българските, напреднали с учебното си дело околии, а най-малко за изоставашите, напр. околията с турско население. За градските училища се харчеше много повече, отколкото за селските:

От държавата	За градски у-ща 1 596 229	За селски у-ща 2 265 772
От общината	1 366 584	2 424 203
Всичко	2 962 813	4 689 975

В проценти

От държавата	Градски училища 53,88 %	Селски училища 48,31 %
От общината	46,12 %	51,69 %

Но като се има пред вид, че на

100 градски нар. у-ща се падат селски 783

100 градски учители се падат селски 315

100 градски ученици се падат селски 312,

то на 1 градски ученик в градско училище се падат средно разходи 46,26 лв., а на 1 ученик в селско училище—23,50 лв. (10, с. 1429—1469), т. е, наполовина.

Към по-малкото средства за селските училища следва да се прибави и повсеместната липса на подходящи помещения, на учебни пособия, както и лошите условия за обучение (един учител води обикновено 3—4 отделения). Явно е, че и след издаването на Закона за народното просвещение от 1891 г. в страната ни не настъпи никакъв чувствителен прелом в учебното дело, особено в селата. Цензът на учителите, които обслужваха основното образование в селата, беше много по-нисък от предписвания в закона ценз. С това занемаряване на селските училища се вършеше явна несправедливост към огромната част от трудовия български народ — селянина данъкоплатец. „Защото, ако данъкът за народното образование се събира в преобладаващата си част от селяните и ако той трябва да се разходва за народното образование, то несправедливо е да се харчи главно за градските училища, а само една незначителна част да отива за селските, когато именно те имат нужда от по-големи разходи. Нека не забравяме, че и средните учи-

лица, които поглъщат от държавата цели 3 142 877 лв., и те са почти изключително в градовете“ (10, с. 1469).

Не по-добре се развиваха работите и с учителския персонал. До Освобождението учители ставаха най-просветените и най-будни българи. Тогава учителите бяха не само възпитатели на младото поколение, но и обществени дейци. Те участваха активно в борбата на народа за духовна и политическа свобода. След създаването на българската държава мнозина от тях заеха ръководни постове в различни ведомства. Учебните заведения, чийто брой растеше непрестанно, се изправиха пред дилемата: откъде да намерят добре подготвени учители? Налагаше се да се почне отначало. „За да се състави в кратко време такава едно ново учителско съсловие, пише Иречек, не оставаше друго, освен да се взима всякой, който знае да чете и пише“ (7, с. 23).

При такъв подход към учителската професия в нея навлязоха съвсем неподходящи лица. При обиколката на учебните окръзи и околии през 1885 г. например училищните инспектори констатираха, че в голям брой училища (селски) учителите са полуграмотни. Училищният инспектор на Никополска околия пише следното: „Един учител в с. Гаурени зема учителска заплата за 6 месеца — 75 лв. Щом ми каза платата си, аз го накарах да прочете на училищния сборник, който носех със себе си, но се оказа, че той съвършено не знае да чете. Подобно и в селото Бацова махала учителят не знае да прочита и понеже преподавал в IV отделение естествознание, аз го попитах що е преподавал по естествознание — резултатът бе, че той не знае и думата естествознание“ (9, с. 78).

За да се привлекат добри специалисти за учители, както и да се запазят старите и добри преподаватели, нужно беше държавата да подобри материалното положение на учителите и се издигне учителското поприще на по-голяма висота. Още във второто ОНС мнозина от народните предстатели предлагаха учителите в класните училища да получават по-големи заплати от председателите на окръжните съдилища. Но от тези предложения не се реализира нищо. Както преди Освобождението, и сега учителите се спазаряваха всяка година с училищното настоятелство за размера на заплатата си. В малките селца учителите бяха едновременно писари в общината и певци в черква. В рапорта си от 15. VI. 1885 г. училищният инспектор в Кюстендилския учебен окръг пише: „Учителят в някои села върши работа и на клисар. Той мете черквата, прави свещи и пр. Главното му занятие, първата му задача се явява като второстепенно задължение. Рядко се среща учител да е на мястото си. Добрите и способните не са могли да си намерят работа, защото са искали по-прилично възнаграждение“ (9, с. 57).

Учителският въпрос не се разреши нито от закона на Живков, нито от неговите приемници. Внасяните промени подобряваха положението само на известни групи учители, но така се стигна до още по-голям хаос в разпределението на учителите по степен и заплата. Животът

поскъпваше, а промените в закона засягаха много слабо или никак материалното положение на учителите. Въпреки че със закона от 1891 г. се предвиждаше $2/3$ от заплатите на учителите да се заплащат от държавата, а $1/3$ — от общините (гл. XV, чл. 182), учителството трябваше да изпитва горчивината на нередовно изплащане и първите четири месеца от учебната година справедливо бяха наречени „гладни месеци“ (11, с. 105).

Затова мнозина от учителите напуснаха професията си и преминаваха на служба в други ведомства, гдето не се изискваше образователен ценз и гдето заплатите бяха сравнително по-високи.

Но и при тези условия благодарение на усилията на демократичните сили в страната българското образователно дело бе поставено на здрави основи. Още в първите години от съществуването на новата българска държава чрез Търновската конституция бе осигурен минимумът задължително образование за децата на всички български граждани и селяни без разлика на обществено положение, материално състояние и вероизповедание. Чл. 78 от Конституцията гласи: „Първоначалното учение е безплатно и задължително за всички поданици на българското царство.“

Честата смяна на министрите в Министерството на просветата спъваше нормалната работа на българските училища. Но това не означаваше, че Министерството на просветата беше напълно лишено от способни и дейни министри. Личности като Марин Дринов, Константин Величков, Иван Д. Шишманов направиха много за българската просвета и образование.

През този период въпреки липсата на средства, подходящи сгради и подготвен персонал израсна мрежата от училища, включваща: основни училища, прогимназии, гимназии, специални и професионални училища. С известни разлики тези училища са запазени и днес.

Най-сетне не можем да отминем и приноса на народното учителство. Българският учител поддържаше будно народното съзнание, не жалеше сили за повишаване културата на народа. Той беше истински борец на културния фронт.

Като прибавим към всичко това и неугасимия стремеж на народа ни към знания и по-висока култура, разбираме на какви вътрешни сили се дължеше напредъкът на българското образование.

УЧИЛИЩНИ БИБЛИОТЕКИ. ДИФЕРЕНЦИАЦИЯ НА ФОНДОВЕТЕ ИМ

Материалните затруднения, пред които се изправиха българските училища след Освобождението, се оказаха сериозно препятствие и за създаването на мрежа от добре комплектувани училищни библиотеки. Беше трудно, а в селата почти невъзможно да се отделят средства от скромния бюджет на училищата за покупка на книги и списания. Народът помнеше добре колко полезни бяха книгите на училищните библиотеки през робството. Затова в много градове и села, гдето съ-

ществуваха библиотеки в миналото, училищните власти и населението пристъпиха към възстановяването им. А там, гдето пък беше оцеляла известна част от имуществото им, се заеха да го попълнят и обогатят. Какво обаче можеше да направи населението, след като държавата не проявяваше грижи за своите училища и техните библиотеки? В миналото за снабдяването на училищните библиотеки с книги се грижеха здравите и икономически силни еснафски организации. Богати търговци-родолюбци им пращаха често книги в дар. След Освобождението дребните занаятчий бяха пометени от развиващия се капитализъм. Неговите представители — едри търговци, лихвари, фабриканти и чифликчи, движени единствено от жаждата за лесни печалби, прехвърлиха всички грижи за народната просвета върху държавата.¹¹

Поставени при такива условия, училищните библиотеки не можеха да напреднат чувствително в сравнение с миналото. Събраните в редакцията на „Българско отечество“ в 1901 г. данни за читалищните и училищните библиотеки¹² показва, че за 22 години в страната бяха уредени едва 116 училищни библиотеки, както следва по години:

1878	7
1879	2
1880	3
1881	4
1882	6
1883	4
1884	2
1885	6
1886	липсват данни
1887	2
1888	3
1889	4
1890	8
1891	5
1892	24
1893	8
1894	8
1895	2
1896	5
1897	3
1898	4

¹¹ В цитираното писмо на Христо Никифоров до Иван Славейков (3) се прави следната бележка по този въпрос: „Но няма кой да гледа вече училищата. Нашите чорбаджии, стари и млади, във време на турското управление, като нямаше де да упражняват властта си, те си точеха ножовете в училищата, като ги ту затваряха, ту уреждаха временно, а сега за тях училищата са 99-а грижа. . .“

¹² В 1901 г. „Българско отечество“ провежда анкета за състоянието на читалищните и училищните библиотеки с оглед на съставянето на стопанска и културна история на България (12).

1899	2
1900	2
неизвестно в кои година	2

Всичко 116

Трябва да се има пред вид обаче, че това число училищни библиотеки не е напълно достоверно. Вероятно в анкетата не са участвували всички училищни библиотеки. Въпреки това посочените цифри показват, че с течение на времето училищните библиотеки не само че не се утвърждават с работата си, но все повече губят извоюваното през Възраждането обществено признание. Напразно ще търсим в развитието на училищните библиотеки по тази таблица някаква закономерност. Техният брой не се увеличава дори когато Константин Величков като министър на просветата¹³ с окръжно №19882 от 10. XII. 1896 г. изпраща упътване до директорите на средните и специални учебни заведения за откриване на ученически библиотеки и читални, придружено с правилник за тяхната уредба.

Единствено 1892 г. изпъква със сравнително по-големия брой на новооткрити училищни библиотеки — 24. Този факт може да се обясни с влезлия през същата година в сила Закон за народното просвещение (утвърден с царски указ на 14. XII. 1891 г.). Чл. 150 от закона забранява да се организират ученически дружества. А известно е, че създадените още преди Освобождението ученически дружества имаха и библиотеки. Много от ученическите дружества възстановиха дейността си след Освобождението. При закриването им в края на 1891 г. библиотеките им бяха зачислени към имуществото на училищата и превърнати в училищни. Привеждаме няколко такива случая:

В отчета на Кюстендилското държ. педагогическо 3-класно и образцово училище за 1897 г. се споменава, че ученическата библиотека „води началото си главно от 1881 г. и се е намирала в ръцете на ученическото дружество „Напредък“ до 1892 г., когато училищният закон унищожи ученическите дружества. От 1. IX. 1892 г. библиотеката е завеждана от библиотекарите на учителската библиотека“ (13, с. 171).

За ученическата библиотека в Софийската държ. мъжка гимназия се съобщава в отчета на същата за 1904/1905 г., че „единственото нещо, което и сега още напомня за едновременното живо съществуване на ученишкото дружество, е днешната ученишка библиотека, чиято по-голяма част е наследена оттогава. Учениците са предали една библиотека от 1100 книги в 1892 г. на учителския съвет“ (14, с. XIV).

И в Годишника на Търновската държ. мъжка гимназия за уч. 1908/1909 г. се посочва, че „сегашната ученишка библиотека е основана след закриването на ученическото дружество при гимназията в края на уч. 1891/1892 г. Обаче от книгите ѝ (692 номера) по-голямата част, между тях всички руски, били пренесени в учителската библиотека“ (15, с. III).

¹³ От 17. IX. 1894 до 26. VIII. 1897 г.

И библиотеката на ученическото дружество „Напредък“ в Пловдивската мъжка гимназия е възстановена заедно с дружеството още през януари 1878/1879 г. В периода 1887/1891 г. тя нараства на 1283 екз. До 1891 г. тя се ръководи самостоятелно от учениците. „Но с влизането в сила Закона за народното просвещение от 1892 г. ученическото дружество се унищожавя, а библиотеката му преминава под ведомството на гимназиалното управление“ (16, с. 10).

Константин Величков записа името си в историята на училищните библиотеки с грижите, проявени за тяхното уреждане и снабдяването им с добри и полезни книги. В едно от първите си окръжни до учителството Величков пише, че пред българското училище стои отговорната задача да „създаде една интелигентна мощна по знания, по дух и характер“ (5, с. 77). Като писател и общественик Величков преценява добре голямото значение на книгите и библиотеките за осъществяване на тази задача. Затова Висшият учебен съвет към Министерството на просветата обсъди и прие правилник за уреждането на ученически библиотеки и читални към средните и специални училища.¹⁴

Този правилник предвижда окончателното отделяне на ученическите библиотеки от учителските. Това личи от заб. първа и втора към чл. 4 на правилника:

„Заб. 1. Всички книги и списания на сегашните учителски библиотеки, които влизат в списъка на книгите, одобрени и препоръчани от министерството, се предават на учителската библиотека на заведението.

Заб. 2. Всички книги и списания на сегашните учителски библиотеки, които влизат в списъка на книгите, одобрени и препоръчани от министерството за ученически четения, се предават на ученическата библиотека.“

Но събраните факти от анкетата на „Българско отечество“ показват, че в много учебни заведения училищните библиотеки и след 1896 г. продължаваха да обслужват едновременно учители и ученици. При тях още не се беше стигнало до създаването на самостоятелни учителски и ученически библиотеки, както ги обособява правилникът. Разграничението на учителски и ученически библиотеки се наблюдава в 1900 г. предимно в градските училища и твърде рядко в селските. Така по две библиотеки имаха Сливенската мъжка гимназия, Ломското педагогическо училище, Разградската, Търновската, Видинската, Габровската априловска мъжка гимназия и др. Както изтъкнахме, издържаните от държавата градски училища разполагаха с повече средства за библиотеките си и при тях съвсем естествено се стигна до създаването на самостоятелни учителски и ученически библиотеки. Градските училищни библиотеки разполагаха с по-богати и по-добре комплектувани фондове за двете категории читатели — учители и ученици, докато фондовете на селските училищни библиотеки бяха толкова бедни, че

¹⁴ Правилникът е публикуван в Училищен преглед, г. I, 1896, кн. 12, с. 1240—1243.

не стигаха да се уреди една що-годе добра библиотека, а камо ли две. Ето защо от 116-те анкетирани училищни библиотеки през 1900 г. ученически бяха само 12, учителски — 15, а всички останали обслужваха едновременно учители и ученици. Следователно четири години след влизане в сила на правилника за ученическите библиотеки и читални не виждаме особени доказателства за неговото спазване. Явно е, че Министерството на просветата го беше изработило с добри намерения, без да положи по-нататък грижи той да стане меродавен документ за развитие на училищните библиотеки в страната.

Обособяването на учителски и ученически библиотеки можеше да се осъществи във всички училища само при рязко увеличение на книжните фондове на селските училищни библиотеки. Но тъй като за това бяха нужни средства и особена настойчивост от страна на ръководещите просветни органи, тази толкова ценна инициатива за диференцирано обслужване на читателите в училищните библиотеки бе провалена още преди да се видят резултатите от прилагането ѝ.

ГОЛЕМИНА И СЪСТАВ НА ФОНДОВЕТЕ НА СЕЛСКИТЕ УЧИЛИЩНИ БИБЛИОТЕКИ

От материалите на анкетата на „Българско отечество“ може да се установи, че в много селища училищните библиотеки бяха запазили обществения си характер, като обслужваха с литература „всички и по всяко време“. Така в анкетния лист за библиотеката на Луково-гайтанското училище (Ломско) се казва, че „всеки човек от селото може безплатно да се ползува“ (12, с. 181). За учителската библиотека в с. Метковец, Ломско, се споменава, че била предназначена „специално за учителите и за желаещите от населението“ (12, с. 194). Библиотеката на Кърко-жабското училище (Ломско) била „достъпна за всякого и четците се ползували без всякакви условия“ (12, с. 400).

Такива училищни библиотеки с функции на обществени според данните на анкетата са около 30. Вероятно техният брой е много по-голям. Явно е, че и по този толкова важен пункт от правилника за задачите и характера на училищните библиотеки не бяха взети мерки за прилагането му. В същност не би било беда, ако училищните библиотеки на село бяха в състояние да изпълняват ролята и на обществени библиотеки. В действителност обаче преобладаващата част от селските училищни библиотеки по своя книжен фонд не смогваха да обслужат дори само учителите и учениците от едно училище, а какво оставаше за местното население.

Селските училищни библиотеки запазиха обществения си характер за сравнително по-дълъг период време. В окр. № 13337 от 22. X. 1904 г. до окръжните училищни инспектори министърът на просветата Ив. Д. Шишманов нарежда за училищните библиотеки да се купуват само одобрени от министерството книги и списания. В окръжното се казва: „Откупените книги да се пращат направо в училищните библиотеки,

гдето ще бъдат запазени и достъпни за четене на всеки по-интелигентен селянин.“¹⁵

Какъв беше съставът на фондовете на селските училищни библиотеки, които трябваше да обслужват с книги и списания и местното население?

Преобладаващата част от селските училищни библиотеки имаха бедни и незначителни фондове. От материалите на анкетата става ясно, че като „библиотеки“ бяха регистрирани дори и сборки от по 10 бройки книги и списания (12, с. 501, 136, 190, 191, 30). В 1900 г. с по 10 книги бяха 9 „библиотеки“, до 20 — 5 библиотеки, до 50 — 17 библиотеки, до 100 — 13 библиотеки, до 200 — 24 библиотеки, до 300 — 7 библиотеки.¹⁶

От посочените цифри се вижда, че почти 50% (51 библиотеки) от анкетираните библиотеки имаха малобройни фондове, от 10 до 100 книги. Ако се ръководим от съвременните нормативи, такива сборки изобщо не би трябвало да се считат за библиотеки.

Мизерното състояние на селските училищни библиотеки се дължеше на първо място на малкото средства, с които разполагаха за покупката на нови книги. През 1900 г. например за училищната библиотека в с. Горни Лом бяха изразходвани само 6 лв. за сп. „Училищен преглед“. Също толкова средства бяха определени и за библиотеките в селата Орещец, Върбовец, Воднянци (Белоградчишко); Орсяя (община Добридолска, Ломско); Татарево (Хасковско); Тополовица (Ломско) и др.

От сумите за издръжката на училищата държавата даваше само за учителските заплати по статистически сведения от 1894/1895 г. 22,30%. За всички други видове разходи през същата година общините плащаха много повече от държавата. Средства за покупка на книги за училищните библиотеки и за учебни пособия се отпускаха изключително от общините. За да се види колко малко средства се отделяха за училищните библиотеки, даваме процента на отпуснатите суми за основните училища от бюджета на просветата за уч. 1894/1895 г. (10, с. 1440):

за учителски заплати	70,21 лв.
за училищни сгради	19,81 „
учил. покъщнина, учебни пособия, библиотека . . .	2,60 „
други неопределени разходи	7,38 „

При това за градските училища общините отделяха повече средства, отколкото за селските:

¹⁵ Схващанията си за предназначението и обществения характер на училищните библиотеки Ив. Д. Шишманов излага и в статията си „Народните библиотеки, техният развой и тяхната уредба“ (17, с. 391). Като говори за народните библиотеки във Франция, Шишманов явно одобрява начина, по който са уредени „школните библиотеки“ там. За тези библиотеки той обяснява, че се комплектуват по списък, изработен от администрацията на училището и подлежащ на цензура. Между набавените книги „обаче има не само за деца, а и такива, които са назначени да се заемат на родители и на възрастни членове на общината“.

¹⁶ Изчисленията са направени по анкетата на „Бълг. отечество“ (12).

за градско училище похарчени средно . . . . . 3916 лв.
 за селско училище похарчени средно . . . . . 888 лв., т. с. 4 1/2

пъти по-малко. Сравнително по-добре от градските училища бяха селските само по параграфа за училищната библиотека. От него бяха отделени за едно градско училище средно 6 лв., а за едно селско — 16 лв. Трябва обаче да изтъкнем, че в бюджетите на много селски училища бяха посочени разходи за библиотека, пособия и др., като същевременно е отбелязано, че училището няма библиотека или пък ако има, за нея бяха похарчени много по-малко средства. Явно е, че това бяха фиктивни суми, преписвани от общинския бюджет, в който са били предвидени и впоследствие неотпуснати. Дори и да се окажеха верни тези данни (6 лв. за градските и 16 лв. за селските училищни библиотеки), те говорят достатъчно за мизерното положение на училищните библиотеки при основните училища, по-специално — при селските основни училища.

Законът за народното просвещение не правеше разлика между градско и селско училище. За него те бяха еднородни единици. Но така ли беше в действителност? Можеше ли изобщо да се сравнява едно селско училище с 4 отделения, водени само от един учител, с учебна година едва от 7—8 месеца с едно градско училище? Можеше ли такова селско училище да подготви учениците си така, че да не отстъпват по знания на връстниците си от градовете? (10, с. 1430).

По тези именно причини селските учители и ученици се нуждаеха в значително по-голяма степен от добре уредени училищни библиотеки.

Но може би държавата взе енергични мерки за подобряване състоянието на училищните библиотеки.

В 1900 и 1901 г. висши длъжностни лица отговарят за това — редовно да бъдат отпуснати суми за училищните библиотеки. В едно писмо от 1901 г. до финансовите началници по събиране сумите за учебни пособия и за снабдяване общинските училищни библиотеки с книги управляващият министерството на финансите и министър на вътрешните работи д-р В. Радославов констатира, че „по-голямата част от общинските училища дори и сега са лишени от необходимите учебни пособия, а пък за училищни библиотеки и дума не би могло да става“. Според него „главната причина за това нежелателно явление са били и са общинските кметове, които са изразходвали въпросните суми за други общински нужди или пък всякога са представлявали именно тези суми за недобори и дефицити по бюджетите. . .“ (18, с. 261—262).

Изглежда, че това писмо не е дало никакви резултати, защото на следната 1901 г. министърът на просветата Иван Пеев с голяма загриженост в окръжното си (№ 1190 от 8. II. 1901 г.) до окръжните училищни инспектори се опитва чрез предлагана от него сложна система да осигури за всяко училище отпуснатите му суми за училищната библиотека. В окръжното се потвърждава, че сумите „са

твърде малки и съвсем недостатъчни, за да се доставят за всяко училище нужните учебни пособия и за всяка библиотека всички потребни и за учители, и за ученици, па и за самото общество книги“. Затова Иван Пеев препоръчва, от една страна, строг контрол за навременното предаване на сумите за покупка на книги и учебни пособия, а, от друга, строг подбор при комплектуването: „Учебните пособия и книгите да се доставят постепенно, като се почне от най-необходимите“ (19, с. 33—35).

В същата година с този въпрос се занимава и министър-председателят и министър на финансите П. Каравелов. В окръжно № 5482 от 30. V. 1901 г. и той признава, че „досега за училищните библиотеки не са доставени поне най-необходимите книги за самообразованието и самоусъвършенствването на учителя и за вънкласно четиво на учениците“. Като главна причина Каравелов посочва липсата на сериозен контрол „по употреблението на вписваните в общинските бюджети суми за учебни пособия и училищните библиотеки, а така също и липсата на нормален списък за учебни пособия, които трябва да притежава всяко училище“. Той предлага занапред: „1. Всяко училище да се снабди с книги от първа необходимост и обща полза за всички учители — педагогически книги и списания и справочни училищни книги. 2. Покрай книгите, предназначени за учители и ученици във всяка училищна библиотека, да се доставят и книги по отечествена история, стопанство, земеделие, лозарство и др. поучителни и полезни книги, които биха могли да се дават за прочит на любознателни селяни или върху които учителите биха могли да реферират в събрания на селяни. 3. Не трябва да се купуват разни преводни романи, а така също и книги, от които се чувствува малка нужда и от които биха могли да се ползват само поединични лица“ (20, с. 77—80).

При такава намеса на работите на училищните библиотеки от страна на министрите на финансите, на вътрешните работи и на просветата следва да се очаква истински прелом: ритмично отпускане на средства и постепенно превръщане на училищните библиотеки в основен помощник за преподавателска и възпитателна работа, а по селата и в средища за просвета и култура за местното население. На практика обаче нищо подобно не се получава. Училищните библиотеки продължават да водят жалко съществуване. Особено плачевно е състоянието на училищните библиотеки в основните училища. В доклада си до министъра на просветата за състоянието на учебното дело през учебната 1903/1904 г. Л. Доросиев посочва, че за училищните и ученически библиотеки в цялата страна са купени със средства на общините само 1744 книги на обща стойност 3059,39 лв. В Кюстендилски и в Търновски окръг не била купена нито една книга. Ако се разхвърлят парите за покупка на книги в основните училища, на основно училище се падат средно по 1 лв. По този повод Доросиев докладва на министъра следното: „Поставен пред тоя факт, аз не мога да говоря повече за нашите училищни и ученишки библиотеки: със своята грозота той

е прямо поразителен. А какво е положението на народния учител при библиотеки, които имат по 1 лев на годината за книги? Как той ще удовлетворява нуждата, на същната нужда за саморазвитие и самоусъвършенствуване? Как ще се държи в течение на научна и педагогическа мисъл? Как ще култивира у децата навик за извънкласно четене? Как и откъде ще намира материал за вечерни и празнични училища? Да разполагаше с повече парични средства, той не би ги щадил и би купувал книги, потребни и нему, и на неговите ученици. А при сегашното си положение, при сегашната си заплата може ли той да прави такива жертви?“ (21, с. 286).

Въпреки многобройните препоръки и предписания за гризлив подбор при покупката на нови книги и периодични издания за един лев за цяла година не можеше да се направи нищо за подобряване качеството на книжовните фондове и увеличаването им с подходяща литература. Затова лицата, които купуваха книги за училищните библиотеки, се опираха преди всичко на предписанията на Министерството на просветата и финансите. Те набавяха предимно педагогическа литература, книги, полезни за любознателни граждани и селяни от областта на селското стопанство, отечествената история и др., и никакви преводни романи. Така си обясняваме защо тези малки книгосбирки бяха снабдени предимно с педагогическа и селскостопанска литература.

Превесът на педагогическа книжнина се обяснява и с желанието на самите учители да си осигурят минимума педагогическа литература, необходима за преподавателската им работа. В много анкетни листове от материалите на „Българско отечество“ се съобщава например, че селската училищна библиотека си поставя за цел да събира на първо място книги от областта на педагогията. В библиотеката на с. Брусарци (Ломско) клонът на педагогиката „беше застъпен добре, защото на него г. г. учителите обръщат особено внимание“ (12, с. 22).

Почти същите обяснения намираме и в анкетните листове за училищните библиотеки в селата Буково и Голинци (Ломско), Ескикьой (Хасковско), Костичовци (Белоградчишко) и др. (12, с. 30, 34, 40, 74, 113, 144).

Педагогическата литература беше представена във фондовете на селските училищни библиотеки главно с педагогическите списания „Училищен преглед“, „Учител“, „Вечерно училище“, „Основно училище“, „Учителска мисъл“, „Нашето училище“ и др. Всички библиотеки без изключение получаваха сп. „Училищен преглед“. За много селски библиотеки това беше единственото списание, за което се отделяха средства от бюджета на училището.

След педагогическата литература най-много на брой бяха книгите по селско стопанство. В анкетния лист за училищната библиотека в с. Долни Лом напр. се казва, че в нея били „застъпени клоновете по повдигане на учебното дело и земеделието“ (12, с. 95). Библиотеката на училището в с. Добри дол (Ломско) беше снабдена с книги по „скотовъдство, земеделие, естествознание, а най-много по педагогическите въпроси“ (12, с. 91).

И селското стопанство подобно на педагогията е представено с незначителен брой списания и книги, като „Орало“, „Ново земледелие“, „Поминък“, „Овощарство“.

Съвсем слабо бяха снабдени те с художествена литература за възрастни и за деца.

Сведенията от анкетата за състоянието на селските училищни библиотеки се потвърждават и от докладите на окръжните училищни инспектори. Пловдивският окръжен училищен инспектор съобщава например следното: „Училищните библиотеки при основните училища съществуват само по име. Освен „Училищен преглед“ и няколко други списания и книги, купени от сумите, предвиджани в училищните бюджети, или откупени от министерството, друго в тия библиотеки няма“ (11, с. 85). Кюстендилският инспектор пише: „Някои училища нямат никакви други книги освен „Училищен преглед“. В по-големите села има по някоя книга и части от списания, но това е съвсем недостатъчно“ (11, с. 85). Същите сведения дават Врачанският и Шуменският инспектор. Шуменският инспектор съобщава: „Почти при всяко основно училище има положена основа на училищна библиотека. В селските училища наредко ще се намери наредена училищна библиотека, от която да могат да се ползват достатъчно учителите и учениците“ (11, с. 86).

Не по-добро е състоянието на училищните библиотеки в Софийското учебно окръжие. Като инспектор в това окръжие през 1899 г. Ив. Т. Бракалов, добре запознат с училищните библиотеки, в спомените си пише: „В селата се намираше по една малка библиотека, обаче тия библиотеки по книгите, що съдържаха, не можеха да се нарекат училищни библиотеки, защото съдържаха твърде малко книги, които можеха да послужат за прочит на учениците. . . и за разширение педагогическото и общото образование на учителите. . . Книгите били набавяни на произвол, без да се преследва някаква определена цел. Книгите в повечето училища бяха в жалко състояние: разкъсани, напращени и пр. Някои от тях бяха станали храна на мишките. . .“ (22, с. 213).

УЧИТЕЛСКИ БИБЛИОТЕКИ В ГРАДСКИТЕ УЧИЛИЩА

В сравнение със селските училищни библиотеки градските притежаваха по-големи и по-добре комплектувани фондове.¹⁷ В началото на ХХ в. във фондовете на голяма част от тях се наблюдаваше вече пълно разграничение между литературата за учители и литературата за

¹⁷ Големината и състава на учителските библиотеки в градовете проучихме и по публикуваните годишни отчети на средните и класни училища от 1896 г. до 1912 г., в които са поместени списъци на книжовното им имущество. Анализирани са фондовете на 20 библиотеки при следните училища (по азбучен ред на градовете): Варна — 2 (м. и дев. гимн.), Габрово-Априловска гимн. — 1, Казанлък — 1, Кюстендил — 1, Лом — 1, Пловдив — 2 (м. и дев. гимн.), Разград — 1, Русе — 2 (м. и дев. гимн.), Силистра — 1, Сливен — 1, Ст. Загора — 1, София — 2 (м. и дев. гимн.), Търново — 2 (м. и дев. гимн.), Шумен — 2 (м. и дев. гимн.) и класно училище в с. Чепеларе.

ученици. То доведе и до обособяването на самостоятелни учителски и ученически библиотеки.

Как се развиваха *учителските* библиотеки и с каква литература бяха снабдени? Едно сравнение между фондовете на селските училищни библиотеки и градските учителски библиотеки ще бъде съвсем неуместно. Последните превишаваха във всяко отношение селските училищни библиотеки както по големина, така и по съдържание на книжовните си сбирки. Но това съвсем не означаваше, че състоянието на градските учителски библиотеки беше добро. Едно по-задълбочено проучване на фондовете разкрива редица слабости в комплектуването им.

На първо място следва да се изтъкне, че учителските библиотеки се развиваха стихийно. Това се дължеше на нередовно отпусканите средства за набавяне на нови книги и периодични издания. Отделянето на учителските библиотеки стана най-напред в средните учебни заведения. Някои от нашите гимназии имаха сравнително богати библиотеки още преди Освобождението. Такива бяха гимназиите в Габрово, Търново, Пловдив, София и др. С известни щети имуществото на библиотеките им бе оцеляло. След Освобождението тези гимназии имаха най-богати библиотеки. У тях най-напред назряха условия за уреждане на учителски и ученически библиотеки. Постепенно към откритите и в други големи градове гимназии и класни училища се обособиха също учителски библиотеки. За развитие на техните фондове § 28 от Правилника за ученическите библиотеки и читални към средните учебни заведения от 1896 г. предвиждаше „разноските за уреждането и поддържането на ученическата библиотека да се покриват от следните източници: 1. От част от училищната плата. 2. От доходи, произхождещи от концерти, представления, лит.-музикални вечеринки, устроени от учители или от ученици с разрешение от учителския съвет. 3. От помощи от Министерството на нар. просвещение и 4. От разни пожертвувания.“

От всички тези източници за издръжка на учителските и ученическите библиотеки основният беше училищната такса. Но тъй като от събраните суми се набавяха книги едновременно за учителската и ученическата библиотека, за подвързията на книги и за учебни пособия, налагаше се училищата да търсят други източници за поддържането на библиотеките си. Това бяха даренията и приходите от забави, лотарии и др. На приходи от такъв род обаче не можеше особено да се разчита. Те не представляваха постоянно перо в бюджетите на училищата. Поради тези причини, както се вижда от таблица № 1 за прираста на фондовете в учителските библиотеки, те не се развиваха по възходяща линия. Книжовното им имущество оставаше в застои или се увеличаваше в зависимост от средствата за покупка на книги. Учителските библиотеки в по-големите градове разполагаха с по-големи суми за набавяне на нова литература. За учителските библиотеки напр. на Търновската мъжка гимназия, на Видинската мъжка и на Пловдивската девическа гимназия се предвиждаха сравнително повече сред-

ства за нови книги. Но за преобладаващата част от учителските библиотеки се отпущаха малки суми. От анкетата на „Българско отечество“ се вижда, че в 1901 г. за училището в Белоградчик „за покупка на книги се харчи годишно около 15 лева“ (12, с. 14). За основното училище в Панагюрище „не се харчи нищо“ (12, с. 378). За библиотеката в Разградската мъжка гимназия „няма определени суми и се обогатява от случайно постъпили суми“ (12, с. 393).

Освен тези факти трябва да се отбележат и случаи на неритмично отпускане на средства. В 1901 г. за учителската библиотека на Пловдивската мъжка гимназия бяха дадени за покупката на нови книги 1000 лева (12, с. 373). През 1903/1904 г. тази библиотека получи за същата цел само 20 лева (16, с. 113).

Оскъдните и неравномерно отпуснати суми за набавяне на нови книги и списания спъваха развитието на учителските библиотеки. Поради това преобладаващата част от тях притежаваха малобройни книжовни фондове. В 1896 г., когато стана окончателното отделяне на учителските библиотеки от ученическите, средният книжовен фонд на проучените от нас учителски библиотеки възлизаше на 1316 тома книги и на 42 годишни периодични издания.¹⁸ За период от пет години (1896/1897 г.—1900/1901 г.) имуществото на учителските библиотеки растеше средно на година с по 75 книги и 7 периодични издания.¹⁹ Но състоянието на учителските библиотеки се влошаваше не само от слабия им прираст. Най-лошото идваше от това, че получаваните през годината 75 книги и 7 списания бяха в преобладаващата си част така наречените „официални“ издания, изпращани безплатно от Министерството на просветата: годишници и отчети на учебни заведения, статистики, доклади и др. п.

През 1899/1900 уч. г. учителската библиотека на общинската „Нанчова“ девическа гимназия в Шумен се е увеличила с 89 книги, от които 45 годишници на училища, статистически сведения и др. п. През същата 1899/1900 г. двете библиотеки в Държ. третокласно училище в с. Чепеларе не са набавили нито една книга „по нямане на средства освен изпращаните от министерството и някои други книги и списания и публикациите на Дирекцията на статистиката“ (23, с. 25).

През уч. 1900/1901 г. учителската библиотека на Търновската държ. мъжка гимназия се увеличи с 49 книги, от които 20 бяха отчети и 11 статистики.

През 1901/1902 г. учителската библиотека в Старозагорската девич. гимназия получи 73 нови книги, от които 29 бяха статистики и 17 отчети.

Подобни случаи могат да се посочат още много.

Анализът на двадесетте учителски библиотеки показва, че и след Освобождението езиковият състав на фондовете им беше почти същият,

¹⁸ Вж. приложената табл. № 1 за наличните фондове на учит. библиотеки през 1896 г. и табл. № 2 за развитието им през 1896/1901 г.

¹⁹ Таблица № 2.

както в годините на турското робство. От таблица № 3 за разпределението на книгите по езици през 1896 г. се вижда, че най-много на брой в анализираните фондове на 10 учителски библиотеки бяха книгите на руски език. На второ място следваха книгите на български език, после на френски, на немски и т. н.

Що се отнася до периодичните издания, от таблица № 4 се вижда, че в същите 10 библиотеки най-много на брой бяха българските, следвани от руските и френските списания.

Защо и в годините след Освобождението, когато ежегодно се издаваха стотици книги на български език, руските книги в учителските библиотеки надвишаваха по брой българските книги? Този факт може да се обясни на първо място с липсата на средства за набавяне на нови български книги. В свободната българска държава, уви, както и през турското робство, комплектуването на училищните библиотеки ставаше главно по пътя на даренията. Както в миналото, така и сега частни лица, обществени организации и научни общества подаряваха на учителските библиотеки книги на руски език. Има и случаи, когато учителските съвети при наличието на средства изписваха от чужбина за учителските библиотеки книги на руски език.

През уч. 1881/1882 г. руският вицеконсул във Варна подарил 11 тома от „Вестник Европы“ на библиотеката във Варненската реална гимназия (9, с. 264).

Императорската академия на науките в Петербург подарила на учителската библиотека в Русенската държ. мъжка гимназия през уч. 1899/1900 г. 80 тома книги.

В отчета за 1898/1899 г. на общинската „Нанчова“ девич. гимназия в Шумен се казва, че част от набавените през годината книги за учителската библиотека били подарени от Министерството на просветата, а друга част — купени още през 1894 г. от Петербургска книжарница. А учителският съвет на Силистренското държ. трикл. педагогич. училище през 1893/1894 г. молил Министерството на просветата да му се отпусне сума, с която да изпише по-важни педагогически и научни списания и други научни книги. През първото полугодие на 1899/1900 г. дирекцията на училището „набавила някои книги от Русия за училищната библиотека“ (25, с. 26, 44).

Сведения за покупката на руски книги намираме и в отчетите на Русенската държ. мъжка гимназия (1898/1899 г.) и на Пловдивската държ. мъжка гимназия (1888/1889 г.). За учителската библиотека на първата били изразходвани от таксата 646,20 лв., с които набавили почти всички български списания, както и няколко руски, френски и немски, „важни за саморазвитието на учителя“ (26, с. 102). За учителската библиотека на втората гимназия били набавени „разни научни книги по различни клонове на науката, преимуществено на руски, френски и немски език. Тия книги се подвързаха хубаво и трайно в Лайпциг, огдето бяха и заръчани. . .“ (16, с. 23).

Най-много на брой след руските книги в учителските библиотеки бяха книгите на български език. Те постъпваха в минимални количества в учителските библиотеки и по брой бяха много далеч от броя на депозирателите по същото време български книги в Софийската народна библиотека и регистрирани в Библиографическия бюлетин — срв. таблица № 5.

Основното ядро литература на учителските библиотеки беше многоотраслово. В него бяха застъпени различни области на знанието: философия, теология, политика и обществен живот, педагогия, езикознание, история, география, математика, физика, химия, биология, ботаника, зоология, селско стопанство, медицина, художествена литература и справочни издания. Това обаче се отнася за книгите. Списанията бяха предимно от областта на педагогията: „Учебен вестник“, „Нашето училище“, „Учител“, „Народен учител“, „Образование“, „Училище“, „Семья и школа“, „Журнал Министерства народного просвещения“, „Основно училище“, „Педагогиум“, „Magasin d'education“, „Revue Pédagogique“, „Revue Universitaire“, „Zeitschrift für das Realschulwesen“, „Revue de l'enseignement secondaire“ и др.

Освен с педагогически списания учителските библиотеки бяха снабдени и с по-малък брой списания от областта на историята, медицината, селското стопанство, литературата, а някои имаха смесено съдържание: „Исторический вестник“, „Медицинска беседа“, „Медицинско списание“, „Медицина“, „Медицинска сбирка“, „Сеяч“, „Орало“, „Земледелец“, „Поминък“, „Мисъл“, „Русский филологический вестник“, „Вестник Европы, журнал истории и политики“, „Наука и жизнь“, „Филологические записки“, „Нива“, „Русская мысль“, „Северный вестник“, „Всемирная иллюстрация“, „Природа“, „Изкуство“, „Женский свет и домакия“, „Българска сбирка“, „Искра“, „Светлина“, „Revue Scientifique“, „La Nature“, „Naturwissenschaftliche Rundschau“, „Revue Historique“, „Revue Philosophique de la France“, „L'Astronomie“ и др.

В по-голямо разнообразие бяха застъпени различните отрасли на знанието при фондовете от книги. Как бяха представени отделните области на науката и изкуството? От направения анализ се установи, че книжовните фондове на проучените двадесет учителски библиотеки бяха комплектувани по следния начин:

1. Художествена литература	13. Медицина, Здравеопазване
2. Педагогия	14. Химия
3. История	15. Статистика
4. Политика. Обществен живот	16. Детска худож. литература
5. Математика	17. Селско стопанство
6. Езикознание	18. Зоология
7. Религия	19. Ботаника
8. География	20. Библиография, речници и издания от общ характер
9. Философия. Логика. Психология. Етика	21. Изкуство
10. Литературна наука и критика	22. Техника
11. Физика	23. Геология. Минералогия
12. Естествознание	24. Физкултура и спорт

Този състав на учителските библиотеки поражда редица въпроси: защо именно в такъв ред бяха представени отделните отрасли на знанието? С какви книги бяха застъпени посочените науки, отговаряше ли литературата на вкусовете и интересите на учителите, каква беше нейната идейно-политическа насоченост?

Численото превъзходство на художествената литература във фондовете на учителските библиотеки се обяснява с обстоятелството, че в началния етап на формирането им те си поставяха за цел да задоволят една от насъщните нужди на българското учителство — нарасналата потребност от художествено четиво. След време обаче, когато средствата за покупка на нови книги ставаха все по-оскъдни, Министерството на просветата препоръчваше да не се набавят преводни романи, а само педагогически книги и справочници. Не бива също да се забравя, че голяма част от притежаваната от учителските библиотеки художествена литература се изучаваше в часовете по българска и чужда литература и се използваше от учителите-литератори.

Учителските библиотеки бяха снабдени с почти всички по-забележителни творби на руските и западноевропейските класически автори.

Старогръцката литература беше представена с произведенията: Илиада и Одисея на Омир, Перси и Прикованият Прометей на Есхил, Едип цар и Електра на Софокъл.

Английската литература беше застъпена с произведения на: У. Шекспир — Съчинения на руски ез., Комедия от грешки, Крал Лир, Макбет, Отело, Ромео и Жулиета, Хамлет; Дж. Свифт — Пътешествието на Гуливера; У. Скот — Съчинения на руски ез.; Дж. Байрон — Съчинения на руски ез.; Ч. Дикенс — Давид Коперфилд, Домби и син, Оливер Твист.

Френската литература беше представена с книгите на: Ж. Б. Молиер — Събрани съчинения, Георги Данден, Скъперникът; Фр. Р. Шатобриан — Рене; Стендал — Жертва предрасудков; О. де Балзак — Евгения Гранде; В. Юго — Съчинения на руски ез., Анжело, Деветдесет и третия година, История на едно престъпление, Клетниците, Парижката съборна черква, Рюи Блаз, Хернани; А. Дюма-баща — Граф Монте Кристо, Жозеф Баламо, Синът на граф Монте Кристо; А. Дюма-син — Господин Алфонс, Дамата с камелиите; Е. Зола — Наводнението (разказ), Смъртта на Оливе Бекаила, Човек звяр, Париж; П. Лоти — Матрос, Исландският рибар.

Испанската литература беше представена само с произведението на М. Сервантес — Дон Кихот, а норвежката с Х. Ибсен — Събрани съчинения на руски ез., Един предател, Нора.

Немската литература беше застъпена с творбите на: Г. И. Лесинг — Съчинения на руски ез. в 5 т., Гамбургская драматургия, Емилия Галоти; Й. В. Гьоте — Съчинения в 10 т. на руски ез., Страданията на младия Вертер, Фауст; Й. Фр. Шилер — Пълно събрани съчинения на руски ез., Вилхелм Тел, Разбойници.

Най-добре беше представена руската художествена литература: Н. В. Гогол — Съчинения на руски ез., Ревизор, Тарас Булба; И. А. Крилов — Басни; А. С. Пушкин — Съчинения на руски ез. в 10 т., Борис Годунов, Капитанската дъщеря, Полтава; В. Г. Белински — Съчинения на руски ез. в 10 т.; М. Ю. Лермонтов — Съчинения, Герой на нашето време; Т. Г. Шевченко — Кобзар; И. С. Тургенев — Полное собрание сочинений в 12 т., Ася, Бащи и деца, В навечерието, Рудин; Н. А. Некрасов — Полное собрание стихотворений; Ф. М. Достоевски: — Полное собрание сочинений в 6 т., Бели нощи, Братя Карамазови, Записки из мъртвого дома; А. Н. Островски — Полное собрание сочинений, Сираче без вестра, Тлъсто кокалче; М. Е. Салтиков-Шчедрин — Мелочи жизни; Н. Г. Чернишевски — Сочинения, Какво да се прави; Л. Н. Толстой — Сочинения в 15 т., Ана Каренина, Война и мир, Възкресение; Н. А. Добролюбов — Сочинения; Ф. Д. Батюшков — Сочинения.

Полската литература беше представена с произведения на: А. Мицкевич — Съчинения в 5 т., Конрад Валенрод и Пан Тадеуш; Х. Сенкевич — Собрание сочинений, Камо грядеши и Потоп.

Учителските библиотеки бяха снабдени и с произведенията на следните български автори: Г. С. Раковски — Горски пътник; Петко Славейков — Български притчи или пословици и характерни думи, Избрани съчинения, Стихотворения; Л. Каравелов — Съчинения; Хр. Ботев — Съчинения; В. Друмев — Иванку (2 изд.), Нещастна фамилия; Ив. Вазов — Съчинения, Видул, Гусла, Драски и шарки, Един кът от Стара планина, Загорка, Звукове, Избавление, Италия, Лирически стихотворения, Майска китка, Нова земя, Повести и разкази в 3 т., Под игото, Поля и гори, Скитнишки песни, Сливница, Хъшове; К. Величков — Писма от Рим, Цариградски сонети, В тъмница; Т. Влайков — Леля Гена, Дядовата Славчова унука, Разкази и повести; Ст. Михайловски — Книга за българския народ, Сатири; А. Константинов — Бай Ганьо, До Чикаго и назад, Съчинения; Пенчо Славейков — Епически песни, Блянове; К. Христов — Вечерни сенки, Избрани стихотворения, Песни и въздишки, Трепети.

В пovelчето учителски библиотеки детската художествена литература беше представена със следните съчинения: Е. Амичис — Дневникът на един ученик; Х. Андерсен — Избрани приказки; Ж. Верн — Съчинения, Бунт в морето, Драма във въздуха, От земята до луната, Пътуване към центъра на земята; Д. Дефо — Робинзон Крузо; Ф. Купер — Собрание сочинений, Прерия, Блуждающий огонь; К. Май — На Черном море, Приключение в Тунис; Т. Майн Рид — Сочинения в 8 т., Водната пустиня, Горски деца, Животът на индийците, Жилище в пустинята, Младите роби, Огнена земя, Остров Борнео, Оцеола, Пълзачите по скалите, Северните момчета, Стрелците от Мексико; във фонда на библиотеките се срещаше и „Хиляда и една нощ“.

Някои от проучените учителски библиотеки притежаваха Библиотека европейских писателей, Спб., 1881; в нея бяха включени след-

ните автори: Бокачо, Волтер, Русо, Ласал, Кондорсе, Юго, Свифт, Петроний, Аристофан, Дидро, Фихте, Еврипид, Стендал, Калдерон, Монтекъо, Ренан, Шопенхауер и др.

Всички по-големи учителски библиотеки, като напр. в Габрово, София, Търново, Кюстендил, Русе, Сливен и др., притежаваха и голям брой сборници с народни умотворения, издания на български пословици, гатанки, народни песни и др.: Илиев, Сборник от народни умотворения, С., 1889; Вл. Качановски, Памятники народного болгарского творчества, Спб., 1882; К. Шапкарев, Сборник от български народни умотворения, С., 1892; Драгутинович, Српске народне гатке, Београд, 1896; Д. Маринов, Басненик или сборник от народни басни, С., 1894, и др.

Краткият преглед на сбирките от художествена литература в учителските библиотеки дава възможност да се направят следните изводи:

1. Най-добре бяха снабдени учителските библиотеки със съчиненията на класиците на старогръцката, западноевропейската и руската литература: от 30% до 50% и 65%.²⁰ Това са съчиненията на Омир (Илиада — 45%, и Одисея — 30%); Шекспир (Сочинения — 50%, Крал Лир — 25%, Макбет — 40%, Отело — 25%, Хамлет — 30%); Байрон (Сочинения — 40%); Юго (Клетниците — 45%, Хернани — 30%); Сервантес (Дон Кихот — 40%); Ибсен (Един предател — 30%); Гьоте (Сочинения в 10 т. — 40%, Страданията на младия Вертер — 15%); Лесинг (Сочинения в 5 т. — 30%); Шилер (Полное собрание сочинений — 35%); Белински (Сочинения в 10 т. — 35%); Гогол (Сочинения — 60%, Тарас Булба — 40%); Добролюбов (Сочинения — 45%); Достоевски (Полное собрание сочинений в 6 т. — 45%); Лермонтов (Сочинения — 50%); Пушкин (Сочинения — 55%); Толстой (Сочинения — 45%, Ана Каренина — 55%, Война и мир — 20%); Тургенев (Полное собрание сочинений в 12 т. — 50%).

2. Малък брой учителски библиотеки притежаваха съчиненията на по-новите европейски писатели: Балзак, Дюма (баща и син), Зудерман, Ибсен и др. Те бяха представени от 5% до 20%, което значи, че само от една до четири учителски библиотеки имаха единични произведения от тези автори. Това показва, че българското учительство в градовете не можеше да разчита на учителските библиотеки, когато се касаеше да чете и следи редовно съвременната художествена литература.

3. Още по-зле беше представена във фондовете им новата българска художествена литература. Дори и класиците на българското художествено слово Христо Ботев и Иван Вазов не бяха налични във всички изследвани библиотеки: Ботев (Съчинения — 25%); Вазов (Драски и шарки — 40%, Избавление — 20%, Италия — 25%, Нова земя — 50%, Повести и разкази — 65%, Под игото — 35%, Хъшове — 30%); Каравелов (Съчинения — 35%).

По-младите български писатели — Алеко Константинов, Елин Пелин, П. Яворов, Пенчо Славейков, Г. П. Стаматов, Кирил Христов и

²⁰ Процентите са изчислени въз основа на фондовете на 20-те учит. библиотеки.

др., бяха представени в незначителен брой библиотеки: А. Константинов (Съчинения — 20%, Бай Ганьо — 15%, До Чикаго и назад — 15%); Пенчо Славейков (Блянове — 5%, Епически песни — 10%); К. Христов (Избрани стихотворения — 20%, Вечерни сенки — 10%).

Оттук следва, че от фондовете на учителските библиотеки градските учители нямаха възможност да следят развитието на новата българска литература.

4. Освен произведенията на бележити западноевропейски, руски и български писатели отделни учителски библиотеки притежаваха и известен брой книги с малощенно съдържание. На първо място тук трябва да споменем съчиненията на Илия Блъсков: „Два брата“, „Една свинска глава за 1000 лева“, „Злочеста Кръстинка“ и др., и на Кръстю Пишурка: „Испаднал търговец или смъртна жертва“, „Куткудчката“ и др. По време на Възраждането, когато новата българска книжнина правеше първите си стъпки, тези автори бяха четени и харесвани от непретенциозната читателска публика. Двадесет години след Освобождението книгите на Блъсков и Пишурка представляваха отминат етап от развитието на националната литература. За българската интелигенция, включително и българското учителство, книгите на тези автори вече не можеха да носят естетическа наслада. Към същата категория книжнина могат да бъдат причислени още редица предосвободженски издания, както и някои книжки с леко съдържание, излезли след Освобождението, като напр.: Д. Василев, Братушка. Комедия в 1 действие. Сливен, М. Иванов, 1884; Венко, Бешо и Гого, Две повести. С., 1894; Тайната на възкръсналия. Прев. П. Чернев. С., 1880; Гребенаров, Размирието за хубава Грозданка. Трагедия, Русе, 1883, и др.

Някои библиотеки имаха книги като: „Цариградски потайности“, „Русалии“ и „Азалии“, останали явно от имуществото на училищната библиотека преди Освобождението, които Нешо Бончев справедливо беше нарекъл „книжна смет“ и „гяволско хороигрище“ (28, с. 6).

5. Незначителният процент, с който беше представена във фондовете на учителските библиотеки детската и юношеската литература, показва, че този вид четиво е попаднало в тях случайно. Романите на Майнхъйд, Фенимор Купер и Жул Верн се срещат в отделни библиотеки с единични заглавия. Оттук съдим, че учителските библиотеки не са си поставяли за задача да формират фонд от детска и юношеска литература.

Въпреки че художественото четиво в учителските библиотеки превищаваше процентно другите видове литература, направеният преглед показва, че тези библиотеки съвсем не бяха добре снабдени и с художествена литература. Това се дължеше, както изтъкнахме, не само на липсата на средства, но и на изричните указания на Министерството на просветата — окр. № 5482 от 30. V. 1901 г.

На второ място по количество в учителските библиотеки следваше педагогическата литература. Този факт се нуждае от най-малко обяснения. Преобладаващият брой педагогически книги в учителските библиотеки показва, че те бяха най-търсените от нашите учители. С педагогическа литература учителите повишаваха качеството

на изнасяните уроци, усъвършенствуваха се като преподаватели. Педагогическите книги определяха ясно профила, задачите и предназначението на учителските библиотеки — да служат за помощна база на учителите в преподавателската им и възпитателна работа.

С каква педагогическа литература бяха снабдени учителските библиотеки? На първо място трябва да се споменат големият брой учебници, ръководства и методически помагала по изучаваните в средния курс предмети, като например: Петко Цачев, Методика по български език, Станимака, 1893; Любомир Милетич, Старобългарска граматика с упражнения, текстове из старобългарските ламетници и речник за средните учебни заведения, С., 1888; Х. Григоров, Учебник по български език за главните училища и гимназии, 2 попр. изд., Търново, 1891; Ст. Костов и Д. Мишев, Христоматия за изучаване словесността в горните класове на гимназиите, педагогическите и духовни училища, в 3 т., Пловдив, 1892; К. Коев, Ръководство за учителите в народните училища, С., 1880; В. Благоева, Методика на българския език за народните елементарни и 3-класни училища, Пловдив, 1892; В. Кънчов, Отечествова география. Ръководство за учителите в основните училища, Пловдив, 1895, и др.

Освен такъв вид литература учителските библиотеки притежаваха много от основните съчинения на видни педагози и изтъкнати дейци в тази област, като: Я. А. Коменски, Избранныя педагогическия сочинения, Великая дидактика, Спб., 1875/1877; К. Ушински, Собрание педагогических сочинений, Спб., 1875, Человек как предмет воспитания, 5 изд., Спб., 1881; Х. Песталоци, Избранныя педагогическия сочинения, М., 1893; Ж. Руссо, Собрание сочинений; Х. Спенсер, Възпитание умствено, нравствено и физическо. Прев. от англ. Добри П. Тинков, Сливен, 1884, и др.

Не липсваха и специални публикации в областта на педагогията и детската психология, като: П. Каптерев, Педагогическа психология. Прев. и изд. З. Бояджиев, Търново, 1890; Ал. Бен, Наука воспитания, 1881; Б. Прейер, Душа ребенка, 1891; А. Мартен, О воспитании характера, 1888; М. Гюйо, Воспитание и наследственность, 1891; Л. Модзалевский, Очерк истории воспитания и обучения, 2 т., Спб., 1877—1892; Н. А. Добролюбов, Значение на авторитета върху възпитанието, и др.

За съжаление не всички учителски библиотеки притежаваха изброените съчинения. От посочените автори и заглавия в най-голям брой библиотеки се среща книгата на Ушински „Человек как предмет воспитания“. Доста библиотеки имаха и книгата на Т. Влайков „Няколко мисли за народния учител като учител и на обществото“ (2 изд., Пирдоп, 1891).

От примерите се вижда, че значителна част от педагогическите съчинения са стари издания. Явно е, че и по този толкова важен за учителските библиотеки отрасъл на знанието не се набавяха системно нови книги. Така комплектувани с педагогическа литература, учителските библиотеки можеха да задоволят нуждите на градския учител

предимно с ръководства и методики по преподаваните дисциплини. Тази част от фондовете им беше изградена по-скоро като подръчна сбирка, използвана при ежедневната преподавателска работа, но не и за изследвания и научна информация.

След педагогическата книжнина с най-голямо количество книги беше представена историческата литература. Още по време на Възраждането историческото четиво представляваше значителен процент от фондовете на училищните библиотеки. То будеше народното съзнание и вдъхновяваше съотечествениците за патриотични дела. И след Освобождението историческите книги запазиха влиянието си върху новата читателска публика. Българското учителство явно предпочиташе този вид четиво. Освен това то беше винаги препоръчвано от органите на Министерството на просветата при комплектуването на учителските и ученическите библиотеки.

Историческата книжнина беше представена с голям брой учебници и ръководства по история, както и с редица исторически изследвания с научен и популярен характер. По-често срещаните книги са: В. Зайцев, Руководство всемирной истории. Элинская эпоха, Спб., 1882, и Руководство всемирной истории. Древняя история Востока, Спб., 1879; А. Трачевски. Учебник по всеобщата история. Стара история, Пловдив, 1895; Гуревич, Историческая хрестоматия по новой и новейшей истории, Спб., 1879.

Историята на отделни страни и народи беше представена в сравнително по-голямо разнообразие: Гернадский, Очерки и картины из истории Востока и Греции, М., 1867, и Очерки и картины из истории Рима и Греции, М., 1868; Херодот, История в девяти книгах, М., 1885; Вызинский, Англия в VIII в., Спб., 1877; Гизо, История английской революции, т. I—III. Спб., 1868; В. Юго, Черная книга Парижской коммуны, Спб., 1872; Ед. Лабуле, История Соединенных штатов, ч. I—III, Спб., 1870; Лебедев, Последняя борьба балтийских славян, М., 1876; Михайлов, Пролетариат Франции 1789—1825, Спб., 1872, и др.

Голям брой учителски библиотеки бяха снабдени с монографични изследвания върху исторически личности: Кирил и Методий български просветители, Букурещ, 1875; К. Тума, Георг Вашингтон, освободителят на Америка. Прев. К. Т. Генев, Варна, 1882; Колинз, Платон, 1876; Тролоп, Юлий Цезар, 1876; З. Стоянов, Васил Левски (Дякона). Чърти из живота му, Пловдив, 1883; С. Миларов, Василий Евстатиев Априлов. Опис на живота и деятелността му, Одеса, 1888; З. Стоянов, Христо Ботьов. Опит за биография, Русе, 1891; Гарибалди. Чърти из живота му, Пловдив, 1879, и др.

Учителските библиотеки притежаваха и редица специални издания, които придаваха научен характер на тази част от фондовете им: Д. Меппинг, Миты славянского язычества, М., 1849; Л. Фридлендер, Картины из истории римских нравов от Августа до последнаго из Антонинов, т. I—II, Спб., 1873; В. Теплов, Греко-болгарский церковный вопрос по неизданным источникам, Спб., 1879; И. Гонеггер, История

человеческой культуры, Спб., 1897; Н. Кареев, Сущность исторического процесса и роль личности в истории; Е. Ренан, Место семитских народов в истории цивилизации, М., 1888; Т. Бокл, История на цивилизацията в Англия, 1886, и др.

В някои учителски библиотеки се срещат и издания на архивни материали: Исторически паметници от времето на заверата; Протоколите на Берлинския конгрес. Прев. и изд. Т. Икономов, С., 1885; Протоколите на Цариградската конференция с Лондонский протокол. Прев. от фр. Т. Икономов, Варна, 1885; Секретни документи второй империи, 1871; „Документи из секретните архиви на руското правителство, С., 1893; Макушев, Италианские архивы для славянской истории, Спб., 1870, и др.

Българската история беше представена в учителските библиотеки с такива заглавия: Г. Димитров, Княжество България в историческо, географско и етнографско отношение, Пловдив, 1895; К. Иречек, История болгар, Одеса, 1878; П. А. Матвеев, Болгарский переворот 6 сентября 1885 года, Спб., 1885; С. Миларов, История на българския народ от 679—1877, Пловдив, 1885; Прерадович, Българското опълчение през 1877/78 г., Русе, 1884; Ст. Заимов, Миналото, кн. I—IV; З. Стоянов, Записки по българските въстания в 3 т., Пловдив, 1894; М. Дринов, Очерки современной Болгарии, Спб., 1887; М. Дринов, Поглед върху происхождения на българский народ; П. А. Матвеев, Болгария после Берлинского конгресса, 1887; К. Тулешков, Исторически поглед върху отечеството ни и нашите длъжности към него, Търново, 1880; К. Регенспурски, Сражението при Сливница на 5-й, 6-й и 7-й ноември 1885 г. според достоверни източници, Прев. майор Панайотов, С., 1892, и др.

И за фонда от исторически книги в учителските библиотеки обаче трябва да се отбележи, че изброените заглавия не бяха широко разпространени. Освен това значителна част от тях бяха стари издания — от преди Освобождението или десетина години след Освобождението.

В последна сметка може да се каже, че българските учители в градовете разполагаха с разнообразна историческа литература, но предимно стари издания по стара, средновековна и нова обща история, както и по българска история и изворознание.

На четвърто място по многочисленост във фондовете на учителските библиотеки идват книгите из областта на политиката, обществения живот и икономиката. Само този факт говори вече достатъчно красноречиво за повишения интерес на българското учителство към обществено-политическите въпроси. Тук обаче не срещаме такова разнообразие в заглавията, каквото отбелязахме при историческата литература. Все пак наличието на отделни издания, посветени на актуални политически въпроси, осъвременява до голяма степен учителските библиотеки.

С какви книги беше представен този отрасъл на знанието в учителските библиотеки?

На първо място трябва да се посочат сравнително големият брой законопроекти, сборници от действащи закони, устави на различни дружества, правилници за прилагане на отделни закони, дневници на Народното събрание. Изобилствуваха също разнородни статистически сведения, доклади на Сметната палата и др. Без да отричаме значението на този вид литература, която ориентираше българския учител по финансови, правни и икономически въпроси, трябва да отбележим, че само с нея не се изчерпваше обществено-политическата книжнина. Трябва да добавим също малък брой издания, чиито автори застъпват понякога диаметрално противоположни становища. Наличието на едните и другите в учителските библиотеки говори, че българските учители имаха възможност сами да правят изводи относно правотата на излаганите в тях гледища. Така някои учителски библиотеки бяха снабдени със съчиненията на: К. Маркс, Наемный труд и капитал (Перев. с немец., Женева, 1883; К. Маркс, Капитал, 1885; Фр. Енгелс, Лудвиг Фойербах, Сливен, 1892; Фр. Енгелс, Произхождението на фамилията, частната собственост и господарството, Сливен, 1893; К. Кауцки, Икономическото учение на К. Маркс; П. Кропоткин, Анархически процес на руския nihilist, С., 1883; Е. Дюринг, Курс национальной и социальной экономики со включением наставления к изучению и критике теорий народного хозяйства и социализма, Перев. с 3-го изд., Спб., 1893; Н. Зибер, Давид Рикардо и Карл Маркс, 1885.

Наличието на такава книжнина свидетелствува за повишения интерес на българския учител към нея и по-специално към проблемите на политическата икономия. Голям брой книги бяха от същата област: Дж. Ст. Милл, Основания политической экономии, т. I—II, Спб., 1874; Иванюков, Политическа икономия. Прев. Крапчев, Варна, 1896; А. Смит. Исследования о богатстве народов. Перев. М. Щепкина, М., 1895; Летурно, Эволюция собственности, 1889; Йос. Гарние, Първоначални познания от политическа икономия, и др.

Някои библиотеки притежаваха и съчинения, посветени на положението на жената в обществото, на различните видове политически управления, на аграрни проблеми, напр.: Дж. Люис, Кое е най-доброто управление, Шумен, 1887; Дж. Ст. Милл, О подчинении женщины, 1882; Г. Н. Чернишевски, Об общинном владении землею. Соч., т. V, 2 изд., Женева, 1879; Осокин, Политическия движения в Западной Европе в первой половине нашего столетия; Х. Спенсер, Начала социологии, Киев, 1880; Е. Лавеле, Социализм. Перев. под ред. М. А. Антоновича; Лоркович, Жената в къщи и в обществото, и др.

Изброените заглавия говорят не само за повишен интерес към този вид литература. По тях съдим и за започналата в страната ни борба на идеите. В 1891 г. бе основана Българската работническа социал-демократическа партия. И ето че и в учителските библиотеки намираме българските издания на съчиненията на Енгелс „Лудвиг Фойербах“ и „Произход на семейството, частната собственост и държавата“ от 1892 и 1893 г.

Българският учител четеше Маркс и Енгелс, Джон Ст. Мил и Чернишевски и правеше усилия сам да стигне до правилното разрешаване на проблемите за най-справедливото устройство на обществото независимо от официалната и налаганата от държавата идеология.

Българският учител явно не оставаше безучастен към тази литература. Затова говорят много факти.

В доклада си до министъра на просветата за народното образование през 1901/1902 г. Л. Доросиев съобщава следното: „Много учители са се впуснали да възпитават по-широко населението и обръщали вечерните училища на партийни клубове. Те, вместо да преподават на слушателите си неща, които да ги ползват в живота, държали са им политически речи . . . В някои села селяните не могат да се избавят от заразителни болести, селяните от безделие и апатия, потънали в кал и мизерия, пиянствуват от сутрин до вечер в кръчмите, а някои от учителите ги учат, че данъците им били много, че те носят цялата държава на плещите си и пр.“ (11, с. 93).

В много архивни документи намираме доноси срещу учители, в които ги обвиняват за изповядвани социалистически възгледи. Такива са например: писмо на А. Халачев от с. Бутан, Оряховско, до Др. Цанков без дата. В него се осъждат антирелигиозните и социалистически възгледи на учителя Калин Калинов (29, с. 314—315). В друго писмо от 2. III. 1903 г. граждани от Сзвлиево изказват възмущението си, че идеите на социализма и анархизма се ширят сред обществото и училищата. Затова предлагат да се назначи училищен инспектор — противник на социалистическите идеи (30, с. 9—10). В 1907 г. управляващият Министерството на просветата Паяков заяви в Народното събрание, че „днешната наша младеж се е увлякла по антимиитаризъм, интернационализъм и крайните социалистически течения“. Затова той обвини „една част от народното учителство, което се увлича бързо и безразборно в това течение“ (5, с. 224).

Заместникът на Паяков, Н. Апостолов, в окръжно № 3326 от 10. III. 1907 г. до учителите казва следното: „Нашето учителство трябва да разбере веднъж завинаги, че българският народ не иска да има учители, които политиканствуват, проповядват социализъм и безбожие. Който не иска да се съобрази с този мироглед на народа, не трябва да си предлага услугите, за да бъде негов плащан служител“ (5, с. 232).

След обществено-политическата литература с най-много книги беше представена математическата литература. Тя се състоеше почти изключително от методики и ръководства по преподаването на математическите дисциплини; Голденберг, Методика начальной аритметики, 1881; А. Фролов, Начала аналитической геометрии, 1893; Г. Рябков, Методика решения геометрических задач, 1894; И. Гюзелев, Аксиомите в геометрията, Пловдив, 1894; С. Христов, Ръководство за изучаване метрическите мерки, Пловдив, 1885, и др.

Не липсваха и исторически изследвания, както и теоретични трудове: Соннэ, Геометрия теоретическая и практическая, 1875; М. Е. Ващенко — Захарченко, История математики, 1883; Х. Зутер, История математических наук, 1876; Н. Бугаев, Математика как орудие научное и педагогическое; М. Е. Ващенко-Захарченко, Математическая литература индусов.

Както се вижда от посочените заглавия, преобладаващата част от математическата литература (методическа и научна) беше на руски език. Наистина тогава ние нямахме още математическа литература на български език, а от изданията на други езици математическата литература на руски език беше най-достъпна за нашите учители.

Най-често срещаните издания от областта на езикознанието в учителските библиотеки са граматика на български и други езици, ръководства за писмени упражнения и правопис: Н. Първанов, Българска граматика; Ф. Буслаев, Грамматика русского языка; А. Буковски, Ново практическо ръководство за изучаване на немски език; И. Коринек, Латинска граматика; Д. Мишев, Ръководство по български език; Желязков, Ръководство за правилното произношение на французски език Варна, 1882, и др.

Много от учителските библиотеки бяха снабдени и с различни речници на чужди езици, а някои имаха и трудовете на видни слависти и езиковеди: В. И. Ягич, Образци языка церковнославянского, Спб., 1882; Фр. Миклошич, Сравнительная морфология славянских языков, ч. I—III; Р. Брандт, Начертание славянской акцентологии; В. И. Григорович, Славянския наречия; П. Лавров, Обзор звуковых особенностей болгарского языка, и др.

Учителските библиотеки притежаваха и сравнително голям брой книги от областта на религията. Този отдел беше представен на първо място със значително число учебници, слова, беседи, поучения, жития на светци: Ив. Н. Момчилов, Православен катехизис; Хр. Г. Данов, Образци за изучаване священната история; Църковни поучения. Прев. Ст. Костов. С., 1896; Д. Блъсков, Слова и проповеди; Р. Каролев, Уроци по българска черковна история; Неделни и празнични евангелия през цялата година за III и IV отделения от народните училища. 4 изд., Ловеч, 1885; Ст. Визирев, Земния живот на господа нашего Исуса Христа, Русчук, 1881; В. Гурьев, Святые мученики-воины за Христа пострадавшие, Спб., 1877, и др.

Не липсваха и трактати в защита на религията и християнската вяра: Отговори на най-главните възражения против истинната вяра, С., 1885; митрополит Теодосий, Два поучителни трактати за човеческата душа и за съществуването на бога, С., 1895; Ив. Скалцуни, За произходжението на човека и хармония на християнството и науката, Прев. митр. Теодосий. С., 1894; епископ Методий, Безбожието като последно заблуждение от нравствено огрубяване, Казанлък, 1895; За необходимостта и ползата от често причастяване с пречистите Христови

тайни. Прев. Ив. К. Меричлерски, Пловдив, 1890; Защита на православието, Свищов, 1883, и др.

Посочените заглавия разкриват какво голямо значение отдаваха буржоазните правителства на този вид литература, за да насаждат с нея сред българското учителство отречените от науката религиозни схващания. Но наличието на подобни издания в учителските библиотеки показва, че сред българската общественост, включително и учителството, се бяха промъкнали вече ясно изразени съмнения в съществуването на бога и ползата от религията, щом като ставаше нужда да се издават специални трудове, посветени на „истинната вяра“, на хармонията между християнството и науката.

И географската литература беше застъпена в учителските библиотеки главно с учебници: Будинов, Учебник всеобщей географии, ч. I—II, М., 1889; Мартинов, Учебник по отечествената география, Търново, 1880; Раевский, География как наука и учебный предмет, Спб., 1886; К. Иречек, Упътване за събиране на географически и археологически материали, С., 1883; Д. Ц. Лучников, Отечествоведение, Търново, 1893, и др.

Тук могат да се отнесат също и различните публикации, посветени на въпроси от областта на физическата география, както и на геоложки проучвания: Х. Шкорпил, Природни богатства в свободна България, Пловдив, 1884; Тропики, полюси и атмосфера, и др.

На учителските библиотеки не липсваха и описания на отделни страни и пътешествия в различни континенти: К. Аппун, Под тропици. Странствование по Венецуеле, на Ориноко, в Британской Гвиане и на Амазонке, Спб., 1873; Ф. Гельвалд, В области вечного льда. Путешествие к северному полюсу с древнейших времен до настоящего дня, Спб., 1884; П. Карапетров, Материали за описание гр. Панагюрище и околността му, С., 1893; Ливингстон, Путешествие по Замбези и ея притока, Спб., 1867; Г. Стенли, В джунгли Африки, 2 т., Спб., 1892, книгите на Сергей Меч (Австралия и Тасмания; Алпите; Гренландия; Палестина и Арабия; Сахара и Нил; Финландия), и др.

Несъмнено тези книги помагаша много на учителите по география, а, от друга страна, бяха увлекателно четиво и за неспециалисти.

Литературата от областта на философията, логиката, психологията и етиката беше представена в учителските библиотеки на първо място с учебници: Компейре, Основите на елементарната психология, натъкмена за възпитание, Пловдив, 1896; Учебник по етиката, Пловдив, 1897; Троицки, Учебник логики, М., 1885; Г. Струве, Елементарна логика. Ръководство за гимназиите и духовните семинарии. Прев. От 7 изд. д-р К. Кръстев, С., 1890, и др.

Освен с учебници сбирките от философска литература бяха снабдени и с трудове на изтъкнати представители на различни философски възгледи и учения: Д. Ж. П. Тет, Свойства материи. Перев. с англ. под ред. И. М. Сеченова. Спб., 1887; Г. Люис, История философии, Перев. с англ. с приложением статей о жизни и учении Шопенгауера

и Гартмана, 2 изд., Спб., 1892; Ч. Дарвин, Инстинкт; Д. И. Писарер, Погледите на английските мислители върху умствените потреби на сегашното общество, 1890; А. Фр. Ланге, История нравственных идей XIX века, Спб., 1888; Х. Спенсер, Научные основания нравственности в трех ч., Спб., 1896; Р. Декарт; За методата как да се управлява правилно разумът и как да се търси истината в науките; Е. Кант, Критика чистаго разума и Прологомены; Р. Оуен, Об образовании человеческого характера, Спб., 1881; Гегел, Философия духа; Шопенгауер, Свобода воли и основы морали, и др.

Това разнообразие от философски трудове свидетелствува за повишен интерес на българския учител към философските проблеми. В тези сборки бяха представени с трудовете си всички по-изтъкнати представители на идеалистическата и материалистическата философия. С повече произведения обаче бяха застъпени философите-идеалисти, защото се явяваха в подкрепа на поддържаната и пропагандирана от буржоазните правителства идеология.

Учителските библиотеки притежаваха и доста ценни издания от областта на литературната наука и критика. И тук на първо място могат да се посочат голям брой учебници, нужни на учителите по литература: Н. Станев, Стилистика за IV кл., Пловдив, 1892; В. А. Яковлев, Учебный курс теории словесности, М., 1890; Кръстев, Учебник по историята на поезията, С., 1889; Л. Екарт, Кратък учебник по теорията на словесността, Казанлък, 1896; Н. Станев, Теория на прозата, Учебник за V кл., Пловдив, 1895, и др.

Историята на чуждата литература беше застъпена доста добре: Ж. Пелисье, Литературное движение в XIX столетие, М., 1895; Корш, Всеобщая история литературы, Спб., 1880—1888; Скабичевский, История новейшей русской литературы, Спб., 1893; Пипин и Спасович, История славянских литератур, т. I—II, Спб., 1881; Межов, История русской и всеобщей словесности, Спб., 1872; Курс истории русской литературы, Спб., 1890; Вл. Зотев История всемирной литературы, Спб., 1878/1882; Брандес, Литература XIX века и ея главные течения, Спб., 1895; G. Edet, Histoire de la litteratur Greque, Paris, 1887; Filon, Histoire de la litterature Anglaise, Paris, 1883; A. Paul, La litterature Francaise en XVIII siecle, Paris, 1886; Pellison, Histoire de la litteratur Romain, Paris, 1887, и др.

Не липсваха и специални изследвания върху живота и творчеството на изтъкнати български, руски и западноевропейски писатели: В. Острогорский, Двадесет биографии на образцови руски писатели, Шумен, 1896; Иванова и Паламидов, Жан Батист Поколен де Молиер, Пловдив, 1887; Александров, Лорд Байрон, Спб., 1892; Ил. Миларов, Иван Вазов като романист, Казанлък, 1897; Д. Т. Страшимиров, Христо Ботев като поет и журналист, Пловдив, 1897; Андерсон, Лесинг как драматург, Спб., 1887; Штоль, Великие греческие писатели, Спб., 1880; В. Мякотин А. Мицкевич. Биография, 1891; М. Ватсон, Данте. Биография, 1892; М. Ватсон, Фр. Шилер. Живота и литературната му

деятелност; Д. Люис, Жизнь Гете, 1867; Паявска, Виктор Хюго. Биография, 1891, и др.

Така комплектуваните сбирки по теория на литературата можеха да окажат добра помощ на учителите по литература, а монографиите с биографичен характер, посветени на видни автори, бяха интересно четиво и за учителите неспециалисти.

Естествените науки: ботаника, зоология, геология и минералогия, физика и химия бяха представени във фондовете на учителските библиотеки с различен брой книги. По-голямо беше количеството им от областта на физиката и химията, а най-малко — по геология и минералогия. Това се обяснява и със значението на първите дисциплини в учебните програми. И тук на първо място трябва да отбележим значителния процент учебна литература: Дж. Тиндал, Физика в простых уроках, перев. А. Шишков, Спб., 1881; А. Я. Герд, Учебник зоологии, Спб., 1884; К. Ярошевский, Учебник минералогии, М., 1888; Атанасов и Лукаш, Начална химия, Пловдив, 1883; Бахметьев, Пеперуди. Практическо събиране на пеперуди, С., 1896; Л. Шенко, Учебник сравнительной эмбриологии, Спб., 1875; Шульгин, Учебник о бактериях Одесса, 1885, и др.

Наред с учебната литература учителските библиотеки притежаваха и трудове на известни учени-естествоизпитатели, физици и химици: Д. Менделеев, Основы химии, Спб., 1895; Ч. Дарвин, Происхождение видов, Спб., 1868; Ч. Дарвин, О происхождении видов путем естественного подбора, М., 1873; Ч. Дарвин, Происхождение человека, т. I—II, Спб., 1874; Сеченов, Физиологически очерки; К. Тимирязев, Учение на Дарвина; Хумболд, Картины природы с научными объяснениями, М., 1862; Хумболд, Космос, ч. I—III, М., 1853; Д. Писарев, Прогресът в животинското и растителното царство, Разград, 1895; Д. Менделеев, Аналитическая химия, Спб., 1866; Фарадей, Силите на природата и отношенията помежду им, С., 1882, и др.

Големите учителски библиотеки в София, Габрово, Кюстендил, Сливен, Търново, Русе и др. бяха снабдени с редица издания, посветени на проблеми от областта на физиката, химията и естествените науки: Вл. Максвелл, Теория теплоты, 1888; П. Бахметьев, Электрические токи, получаемые вследствие охлаждения расплавленных металлов, Спб., 1895; П. Бахметьев, Термометрические исследования амальгам, Спб., 1893; Д. Педаев, Атмосферное электричество, Харьков, 1895; Р. Прендель, Об электрических явлениях в кристаллах, Одесса, 1895; А. Вюрц, Атомическая теория, Киев, 1883; Агатонов, Настоящее и прошлое земли, Спб., 1895; Бине и Фере, Животен магнетизъм в чело-века, прев. Багчеванов, С., 1896; А. Брем, Жизнь животных, Одесса, 1893/1895; А. И. Коренблит, Химические реактивы, их приготовление, свойства, испытание и употребление, и др.

Всяки тези заглавия характеризират добре сбирките от естествено-научна литература в учителските библиотеки. И тук обаче, както и при другите отрасли на знанието, трябва да отбележим, че значителна

част от трудовете бяха стари издания. Не бива да се отминава също и фактът, че преобладаващата част от книгите бяха от руски автори или преводи на руски език. Следователно и в областта на естествените науки българските учители черпеха най-много знания от изданията на руски език. Както в годините преди Освобождението, така и сега чрез руската книга в учителските библиотеки българският учител се свързваше с руската научна мисъл, запознаваше се с постиженията на учените от другите страни.

Останалите клонове на науката: медицина, селско стопанство, техника, физическа култура и спорт бяха представени с малък брой книги. Медицинската литература се състоеше предимно от съчинения от областта на хигиената и здравеопазването: Герасимов, Элементарная анатомия, Физиология и гигиена, Спб., 1883; Сандерсон, Практический курс Физиологии, Спб., 1836; Тодоров, Зъби и тяхното запазване, С., 1890; М. Галанин, Писма към майките за отглеждането на здравото и болното дете, Видин, 1895; Д. Султанов, За злоупотреблението на спиртливите питиета, Русе, 1883; Доброславин, Гигиена. Курс общественного здравоохранения, Спб., 1884, и др.

Градските учителски библиотеки притежаваха по обясними причини в още по-малък процент селскостопанска книжнина. Тя се състоеше предимно от издания по пчеларство, овощарство и зеленчукопроизводство. Публикации от този род бяха нужни на учителите при работата им с учениците в училищните градини.

По-често срещаните заглавия от селскостопанска литература са: Практическая школа для пчеловодов; А. Бутлеров, Пчела, ея жизнь и главные правила пчеловодства, Спб., 1887; А. Давидов, Краткия указания о посадке и обрезке плодовых деревьев и о защите их от мороза, Спб., 1893; Наставления за уреждането и гледането на училищните градини при основните и трикласни училища, С., 1896; К. Хайнрих, Устрояването, засаждането, и поддържането на селските домашни градини. Кратко ръководство за учителите, и др.

Извънредно малък беше броят на книгите от областта на техниката. Някои от тях се използваша от учителите по ръчна работа: Н. Икономов, Занаятчийско-практическо ръководство по ковачество, железарство, дюлгерство, столарство, стругарство и пр., С., 1894.

Но имаше и книги, които явно бяха попаднали случайно в учителските библиотеки: Гусев, Руководство к изучению часового мастерства, Новгород, 1870; Волков, Обзор последних успехов сахарного производства, Спб., 1882; Яковлев, Производство каучуковых гуттапер, Спб., 1881; Карпов, Руководство к изучению практической фотографии, Спб., 1892, и др.

В първите години след Освобождението, когато в същност започна и по-чувствителното развитие на фондовете на градските учителски библиотеки, физическата култура и спортът едва навлизаха в обществения живот чрез гимнастическите дружества. Поради това този вид литература се издаваше в много малък брой. Ето защо и кни-

гите по физическа култура и спорт в учителските библиотеки бяха много малко: Г. Вазов, За военната гимнастика в училищата и в обществото, С., 1892; Пълна гимнастика за отделенията и класовете, Ловеч, 1886; Ив. Зринов, Гимнастически упражнения за четирите отделения, Ловеч, 1888; Ф. Лагранж, Гигиена физических упражнений детей и молодых людей, и др.

Почти всички учителски библиотеки притежаваха по няколко справочни издания: речници и енциклопедии, а по-големите библиотеки бяха снабдени с добре комплектувани фондове справочна литература и библиографии: Юр. Иванов, Български периодически печат, кн. I—II, С., 1891; Юр. Иванов, Български периодически печат от възраждането до днес, С., 1893; П. Петров, Български алманах за 1892—1896 г., С., 1892—1896; Ключ на действующите закони в кн. България, Пловдив, 1890; Опис на книги, списания и вестници, които се намират в централната книжарница на Т. Ф. Чипев, С., 1895; Т. Коджов, Речник, който съдържа 4000 чужди думи, които се употребяват в българския език в 2 части, С., 1880; Библиографически бюлетин на книгите, списанията и вестниците, които са постъпили в Соф. нар. библиотека; Енциклопедический словарь Брокхауз-Эфрон; P. Larousse, Grand dictionnaire universel du XIX-e siècle, t. I—XVI; Mayer-Konversations Lexikon. Bd. I—XVI; Brockhaus-Conversations-Lexikon, Wien, 1892; Herders Conversations-Lexikon; La Grande Encyclopédie и др.

Малки бяха и сбирките на учителските библиотеки с книги по различните изкуства. И тук се налагаха с количеството си учебниците по музика, рисуване и т. н.: Ръководство за нотно пение, Варна, 1886; Байданов, Учебник по музиката; Рубец, Сборник хоровых пиес; Ф. Иеннике, Практическое руководство к живописи, Спб., 1884; Я. Немец, Школа элементарнаго рисования, Прага, 1877, и др.

В някои учителски библиотеки, като например в Габровската мъжка гимназия, бяха формирани и сбирки от произведения на видни композитори: Ж. Бизе, Хор мальчишек; Хор № 8, № 9, трио № 20, М., 1888; Вагнер, Тангейзер, Марш и хор; Хор странников; Вебер, Волшебный стрелок; Верди, Сцена „Риголетто“; Дует из оперы „Ернани“; Глинка, Жизнь за царя; Молитва; Гуно, Хор солдат (Фауст) и др.

Направеният преглед на съдържанието на учителските библиотеки ни разкрива до голяма степен и идейно-политическата насоченост на книжовните им фондове. За нея най-добре може да се съди по художествената, обществено-политическата, историческата и философската литература.

От анализа на състава на фондовете на учителските библиотеки стигаме до заключението, че в периода след Освобождението до началото на Първата световна война те бяха комплектувани предимно с произведения на руските и западноевропейските класици. Чуждата и българската съвременна художествена литература беше представена с малко заглавия и в малко библиотеки. Поради това определено може да се каже, че художествената литература в учителските библиотеки

проповядваше общочовешките идеи за свобода и правда, чест и дълг, любов към човечеството.

Като се има пред вид, че учителските библиотеки бяха комплектувани по препоръка на Министерството на просветата, за да подпомагат учителите в преподавателската им и възпитателна работа, не може да се очаква, че идейно-политическият облик на техните книжовни фондове ще представлява отклонение от държавната политика и идеология. Затова преобладаващата част от учителските библиотеки бяха снабдени с обществено-политическа, философска, историческа и религиозна литература, която изразяваше буржоазни възгледи и идеи. Учителските библиотеки притежаваха съчиненията на родоначалника на немския идеализъм Емануил Кант, на най-големия немски философ-идеалист — Г. Фр. Хегел, на идеолога на немското юнкерство философа-идеалист Артур Шопенхауер. В техните фондове се срещаха и множество книги, проповядващи вяра в бога книги, в които се „доказва“, че съществува хармония между наука и религия. Но сред тези издания се намираха и първите марксистически съчинения, издадени на български език. Това означаваше, че основаната в края на века БРСДП се радваше вече на привърженици и сред българското учителство. Още в този ранен период от развитието на работническото и социалистическо движение в страната българският народен учител разполагаше посредством учителските библиотеки с някои от произведенията на Маркс и Енгелс, на Чернишевски и Кауцки.

За прогресивната идейно-политическа насоченост на фондовете на учителските библиотеки допринасяха също трудовете на великите естественици-материалисти. Направеният бегъл преглед на литературата от областта на физиката, химията и естествените науки показва, че в учителските библиотеки можеха да се намерят трудовете на великия руски химик Дмитрий Иванович Менделеев, на основоположника на руската физиология Иван Михайлович Сеченов, на видния руски материалист и революционен демократ Дмитрий Иванович Писарев, на бореца за материалистическа биология Климент Аркадиевич Тимирязев, на великия английски учен, основоположник на материалистическата биология и на еволюционното учение за произхода на видовете Чарлз Дарвин, и т. н. Тези трудове разбиваха из основи старанията на буржоазните управници да внушат на българските учители вяра в непоклатимостта на черквата и религията, страх пред бога и земните му заместници — духовенството и държавната власт.

Не преувеличаваме ли обаче значението на тази сравнително малобройна прогресивна литература във фондовете на учителските библиотеки? Трябва да признаем, че в случая количеството не бива да се взема за показател. Явно е, че в условията, при които бяха създадени и при които се развиваха учителските библиотеки, марксистическата и социалистическа книжнина не се ползуваше с благоволенieto на лицата, които решаваха с какви книги да се комплектуват фондовете им. Наличието на отделни трудове на Маркс и Енгелс, официално зачи-

слени към имуществото на учителските библиотеки, говори недвусмислено, че българското учителство се е интересувало, а значителна част от него е било и привърженик на идеята за създаване на социалистическо общество. Че това беше в действителност така, показват мерките, предприети от отделни министри на просветата против разпространението на социалистическите идеи сред българските учители. Така още в 1899 г. с окр. № 3396 от 27 март министърът на просветата Т. Иванчов се обръща към учителите с упрека, че „един учител в Разградската мъжка гимназия отказал да носи траур за покойната княгиня и дал следното писмено обяснение: „Частните ми политически убеждения (като републиканец) не ми позволяват да нося предписания траур.“ — В друг голям град на България неколцина учители, по убеждение социалисти, се събират да квартируват в една къща... Обърнали своето жилище в сборен пункт за ученици от гимназията и захванали да посвещават учениците в тънкостите на социализма, да им разясняват неговите учения за личната собственост, за държавата, за църквата и въобще за сегашния обществен строй. Тия учители-възпитатели били хванати в престъпната им дейтелност и наказани за това . . .“

Няма съмнение, че и учителските библиотеки имаха тук дял със своята марксистическа и прогресивна литература в изграждането на правилен политически и научен мироглед у българския учител.

УРЕДБА И ПОЛЗВАНЕ НА УЧИТЕЛСКИТЕ БИБЛИОТЕКИ

Учителските библиотеки се уреждат и ползват съгласно различните правилници за средните учебни заведения, за прогимназиите и основните училища — първия от 1896 г., а последните от 1914 г.

§ 140 от Правилника за средните уч. заведения, § 127 от Правилника за прогимназиите и § 161 от Правилника за първоначалните училища (всички от 1914 г.) предвиждат към всяко училище да бъдат уредени учителска и ученическа библиотека. При наличие на помещение книгите на учителската библиотека се нареждат в отделна стая в шкафове по определен ред.

Относно нареждането, обработката и ползването на книгите в учителските библиотеки правилниците не въвеждат единна техника. В тях се споменава само, че „за всички книги се държат инвентари“. Учителските библиотеки се ръководят от учител-библиотекар. Избирането му става на първото заседание на учителския съвет в началото на учебната година. Ако библиотеката е голяма, по същото време се избират и помощник-библиотекари. Библиотекарят отговаря за цялата библиотека пред директора на училището, води отчетност за раздадените книги и поддържа каталога на библиотеката. В каталога се вписват всички книги, които се купуват или подаряват на учителската библиотека. Оттук правим извод, че през целия период от Освобождението до Първата световна война инвентарната книга служи и за

каталог, така както и в годините на турското робство. Освен инвентарната книга някои учителски библиотеки бяха снабдени с добре разработен каталожен апарат. Учителската библиотека на Държавната мъжка гимназия в Пловдив напр. имаше инвентарна книга, в която книгите се вписваха в същия ред и със същите номера, както бяха наредени в шкафовете. Тази инвентарна книга вършеше работата и на топографски каталог. Освен това тук се поддържаша още: каталог на книгите по предмет, азбучен списък по автори, тефтер за заемане на книгите.

Организацията и обработката на библиотечния фонд се осъществяваше по различен начин в отделните учителски библиотеки. Навсякъде книгите бяха групирани по отдели в зависимост от съдържанието им. Броят на отделите, както и техният ред не почиваха на никаква научна основа, а при класирането на книгите по отдели по признание на самите библиотекари се правеха много грешки. Отделите представляваха самостоятелни отрасли на знанието, напр.: езиковедение, богословие, педагогия, естествознание и др. Но в преобладаващия брой учителски библиотеки в един отдел се обединяваха по няколко науки: история и география; естествена история, антропология, медицина, хигиена; география, етнография, топография, пътешествия; законоведение, гражданско учение, етика, политическа икономия, социология, политика, статистика, финанси; история, митология, биография, археология и т. н.

Подреждането на книгите в различните отдели ставаше обикновено по два начина: 1) във всеки отдел най-напред по езици, а след това по азбучен ред на авторите и 2) само по азбучен ред на авторите. Доста библиотеки обаче не спазваха никакъв ред — книгите се вписваха в отделите по реда на постъпването им.

Не всички учителски библиотеки бяха отделени в самостоятелни стаи. В едни училища те се помещаваха заедно с ученическата библиотека, а другаде за тях беше отредено само някакво ъгълче от стая. Библиотекарят на учителската библиотека в Русенската девическа гимназия се оплаква в отчета на училището за 1905/1906 г., че „книгите се съхранявали в един загаден ъгъл от IV клас, дето тънък изобилен прах прониква . . . , трупа се в дебел слой върху книгите и не дава ни най-малка възможност на учителя да се възползува набързо от благата на една справочна при училището библиотека“ (27, с. 77—78).

Как се ползваха учителските библиотеки? Поради липсата на статистика по този въпрос в отчетите на гимназиите и класните училища не сме в състояние да дадем точни сведения. Но че учителските библиотеки бяха станали необходимост за българските учители, съдим по докладите на окръжните и околийските училищни инспектори. В тях се отправят тревожни сигнали за недоброто състояние на учителските библиотеки, за трудностите, които имат учителите при намирането на необходимата им литература.

В отчета на Пловдивската държавна мъжка гимназия за 1903/1904 г., с. 22, са поместени сведения за ползването на учителската библиотека в първите години от основаването ѝ. В 1883 г. тя била ползвана от 18 учители — целия персонал на тогавашната Областна реална гимназия. През 1884/1885 г. от библиотеката се ползвали 25 учители, т. е. пак всички преподаватели.

А от отчета на Кюстендилското държ. педагогическо 3-класно и образцово училище за уч. 1896/1897 г. се вижда, че „от учителската библиотека най-много книги са вземани от Литературния отдел, а най-малко от Физико-математическия . . . От четените книги най-много са на руски език, след това на български, френски и т. н.“

Последното сведение още веднъж потвърждава голямото значение на художествената литература и на руските книги в нашите учителски библиотеки.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Уреждането на учителски библиотеки към различните видове училища още в първите години след Освобождението беше акт от голямо значение. Те се появиха в самостоятелната българска държава не случайно. Примитивната обстановка, при която работеха българските учители по време на робството, трябваше да бъде заменена с нови, по-съвършени и по-благоприятни условия. Това предполагаше, на първо място, създаването на добра книжовна сбирка към всяко училище за работещите в него учители. Правилниците за средните учебни заведения, прогимназиите и основните училища от 1914 г. предвиждаха към всички видове училища в България да бъдат уредени учителски и ученически библиотеки. Статистическият годишник за 1912 г. дава такива сведения за броя на училищата през 1911/1912 г.: основни училища 4738 и прогимназии и гимназии — 413. Следователно в навечерието на събитията от 1912/1913 г. в страната ни трябваше да има 5151 учителски библиотеки, колкото бяха и училищата по това време. Всеки може да си представи каква огромна полза можеше да принесат тези библиотеки на българското учителиство и на българската просвета, ако те бяха добре уредени и комплектувани с подходяща литература. На практика обаче прекрасната идея за уреждането на учителски библиотеки беше напълно провалена — буржоазните правителства не отделят необходимите средства за тяхното обзавеждане и поддържане. Държавата увеличаваше непрекъснато военните разходи, а ограничаваше средствата за народно образование и просвета. Така за целия период 1879—1910 г. за Министерството на просветата бяха отпуснати всичко 216 млн. лв., или на глава от населението по 54 лв. За същия период за Министерството на войната бяха изразходвани всичко 888 млн. лв., или на глава от населението по 222 лв. (24, с. 5).

Балканската война донесе много бедствия на страната ни. През септември 1912 г., когато вече бяха почнали редовните занятия в училищата, се обяви мобилизация. Младите учители постъпиха в армията. В много градове и села училищните сгради бяха предоставени на войската. Обучението се водеше само от стари учители и от учителки.

През септември 1915 г. буржоазните управници тласнаха страната ни в нова съсипателна война. В редовете на войската отидоха не само младите учители, но и младежите под 20-годишна възраст. Поради това горните класове в мъжките гимназии останаха без ученици. Много училищни сгради бяха превърнати в казарми, болници и военни складове. Продължителната война изтощи народните сили, изчерпа богатствата на страната. Разходите на Министерството на войната от 1910 г. до намесата ни в Първата световна война възлизаха на 800 млн. лв., което означаваше, че на глава от населението се падаха по 450—500 лв. за военни цели (24, с. 5).

Естествено е, че при тези крайно тежки услвия на живот за целия български народ и дума не можеше да става за развитие на учителските библиотеки. Поради същите причини селските учители, които се нуждаеха най-много от литература в ежедневната си работа сред полуграмотното и неграмотно население в селата, бяха лишени от библиотеки.

Учителските библиотеки пък в градските училища поради оскъдните и неритмично отпускани суми увеличаваха годишно фондовете си средно с около 75 тома, при това не винаги с необходимата и търсена литература. Ето защо и те не можеха да осъществят напълно поставените им задачи.

Но оттук не следва, че учителските библиотеки не оказаха никакво влияние върху работата на българския учител. От техните, макар и небогати фондове българският учител опресняваше педагогическите си знания, следеше литературата по своята специалност, укрепваше научната си мисъл от трудовете на великите руски и западноевропейски учени, четеше произведенията на класиците на художественото слово. Под влияние на тази литература и на намиращата се в учителските библиотеки социалистическа книжнина българският учител израсна като атеист и привърженик на социализма. Той застана решително на страната на работническата класа и на трудовото селячество.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. П. Миятев, Из архива на К. Иречек. Преписка с българи. Документи за обществено-политическата и културната история на България от 1871 до 1914 г., С., 1953.
2. К. Иречек, Български дневник, 1879—1884, т. I, Пловдив, 1930.
3. БИА на НБКМ, инв. № ИВ, 1704.
4. П. Нойков, Поглед върху развитието на българското образование от Панаис до края на XIX в., С., 1926.
5. Н. Алексиев, Нашата училищна политика. Историческо изследване, С., 1912.
6. Периодич. сп. на Бълг. книж. д-во, V, кн. 19—20, с. 118—133.
7. К. Иречек, Главно изложение до н. в. княза върху положението на учебното дело в княжество България, С., 1882.
8. Указ № 146 от 20. II. 1881 г. — Държ. в-к, III, с. 9.
9. Н. Ив. Ванков, Из архивата на Министерството на народното просвещение, 1878/79—1884/85, С., 1905.
10. Кирил Г. Попов, Основното образование в България през уч. 1894/95.
- IV. Разкол, Училищен преглед, дек. 1897, с. 1429—1469.
11. Л. Доросиев, Доклад до г-на министра на народното просвещение за народното първоначално образование в България през 1901—1902 учебна година, С., 1903.
12. БИА на НБКМ, ф. № 359, „Българско отечество“.
13. Кюстендилско държ. педагогическо, 3-класно и образцово училище, Отчет за 1897 г. б. м. г.
14. Софийска държ. мъж. гимназия. Отчет за 1904/5 г.
15. Търновска държ. мъжка гимназия. Отчет за уч. 1903/9 г.
16. Пловдивска държ. мъж. гимназия. Отчет за уч. 1902/4 г.
17. Ив. Д. Шишманов, Народните библиотеки, техният развой и тяхната уредба, Учил. преглед, I, кн. 4, 1896, с. 381—03, 506—514.
18. Училищен преглед, V, кн. 9, 1900, с. 211—262.
19. Училищен преглед, VI, кн. 3, 1901, с. 33—35.
20. Училищен преглед, VI, кн. 6, 1901, с. 77—80.
21. Л. Доросиев, Доклад до г-на министра на народното просвещение за състоянието на учебното дело в първоначалните училища през 1903/4 уч. г., С., 1905.
22. Ив. Т. Бракалов, Спомени и бележки по учебното дело, С., 1927.
23. Държавно третокласно училище в с. Чепеларе. Отчет за уч. 1899/1900 г.
24. Т. Петров, Народната просвета и работническата класа, С., 1915.
25. Общинска „Нанчова“ девич. гимназия в Шумен. Отчет за 1898/99 г.
26. Русенска държ. мъж. гимназия. Отчет за уч. 1898/99 г.
27. Русенска градска девич. гимназия. Отчет за уч. 1905/6 г.
28. Н. Бончев, Класическите европейски писатели на български език и ползата от изучаването на съчиненията им, Пер. сп. на Бълг. книж. д-во, I, кн. 7—8, 1873, с. 6.
29. БИА на НБКМ, ф. № 11, 5, л. 314—315.
30. БИА на НБКМ, ф. № 11, 17, л. 9—10.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Таблица № 1

Учителските библиотеки през 1896 г. Наличен фонд

№ по-ред	Учителски библиотеки	Общ наличен фонд
1	Варненска девич. гимн.	712
2	Габровска Априловска мъжка гимн.	2756
3	Казанлъшко пед. 3-кл. у-ще	1211
4	Кюстендилско пед. 3-кл. у-ще	2050
5	Ломско пед. 3-кл. у-ще	2356
6	Пловдивска дев. гимн.	1478
7	Пловдивска мъжка гимн.	1718
8	Разградска мъжка гимн.	460
9	Русенска дев. гимн.	535
10	Русенска мъжка гимн.	510
11	Силистренско пед. 3-кл. у-ще	631
12	Сливенска мъжка гимн.	1376
13	Софийска дев. гимн.	1249
14	Софийска мъжка гимн.	2881
15	Ст.-Загорска дев. гимн.	1123
16	Търновска дев. гимн.	2348
17	Търновска мъжка гимн.	967
18	Общинска „Нанчова“ дев. гимн. Шумен	361
19	Шуменско пед. 3-кл. у-ще	871
20	Държ. третокласно у-ще Чепеларе	775

Общ фонд 26 368,

или средно на библиотека по 1316 бр. книги.

Таблица № 2

За развитието на учителските библиотеки за периода
1896—1901 г.

№ по ред	Учителски библиотеки	1896/97 в наличност		1897/98 прираст		1898/99 прираст		1899/900 прираст		1900/901 прираст		Общо прираст	
		книги	сп.	книги	сп.	книги	сп.	книги	сп.	книги	сп.	кн.	сп.
1	Варненска дев. гимн.	712	—	183	21	89	28	69	29	71	21	412	99
2	Пловдивска мъжка гимн.	1718	—	143	—	55	—	90	—	104	—	392	
3	Русенска дев. гимн.	535	32			232	29	96	15	107	—	435	44
4	Силистренско 3-кл. пед. уч.	631	—	179	—	96	18	165	8	109	—	544	26
5	Сливенска мъжка гимн.	1376	82			56	25	86	—	50	8	192	33
6	Софийска девич. гимн.	1249	69	125	—	83	36			119	25	327	61
7	Софийска мъжка гимн.	2881	—			20	—	90	53	120	59	230	112
8	Търновска мъжка гимн.	967	47	139	—	няма свед.		208	—	49	10	396	10
9	Кюстендилско пед. 3-кл. уч.	2050	91	125	—	118	—	127	1			370	1
10	Шуменско пед. 3-кл. у-ще	871	107	208	—	106	—	75	—	69	—	458	—
Общо		12990	428	Общ прираст за 5 години: 3761 книги 386 списания									

Среден прираст на година: 75 бр. книги
7 бр. списания

Таблица № 3

за разпределението на книгите по езици през 1896 г.

№ по ред	Учителски библиотеки	Общ фонд	Български	%	Руски	%	Френски	%	Немски	%	Англ.	%	Гръцки	%	Сръбски	%	Други езици	%
1	Априловска м. гимн. Габрово	2756	779	28,2	1479	54,3	146	5,15	98	3,55	65	2,35	103	3,73	16	—	42	—
2	Кюстенд. 3-кл. пед. у-ще	1256 загл., 2050 т.	677	53,9	491	39,09	18	1,44	49	3,9	—	—	5	—	11	—	7	—
3	Плодивска дев. гимн.	666 загл., 1478 т.	361	54	219	32,8	56	8,4	24	3,6	—	—	1	—	2	—	3	—
4	Разградска окр. м. гимн	460	254	55	203	44	3	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—
5	Русенска м. гимн.	457 загл., 510 т.	254	55	145	30	23	5,03	34	7,4	—	—	—	—	—	—	1	—
6	Сливенска м. гимн.	1376	350	25	475	34	307	22	222	16	3	—	—	—	1	—	18	—
7	Софийска дев. гимн.	1249	411	32	507	40	243	19	83	6,6	3	—	—	—	2	—	—	—
8	Софийска м. гимн.	2881	698	24	867	30	571	19,8	678	23	1	—	14	—	8	—	44	1,61
9	Ст.-загорска дев. гимн.	1123	500	44	464	41	122	10,3	33	2,9	—	—	—	—	3	—	1	—
10	Търновска дев. гимн.	1044 загл., 2348 т.	366	35	616	59	52	4,9	6	—	—	—	3	—	1	—	1	—
	Общо	14080	4650		5484		1541		1228		72		126		44		118	

Таблица № 4
за разпределението на списанията по езици през 1896 г.

№ по ред	Учителски библиотеки	Надичен фонд списания	Български	%	Руски	%	Френски	%	Немски	%	Англи.	%	Сръб.	Други езици
1	Априловска мѣж. гимн. Габрово	111	54	49	76	69	13	11	4	—	1	—	—	2
2	Кюстендилско пед.-з. кл.уч.	186	97	52	53	28	8	4,3	25	13	—	—	3	—
3	Пловдивска дев. гимн.	25	13	52	11	44	1	—	—	—	—	—	—	—
4	Разградска окр. м.гимн.	19	14	73	3	15	2	—	—	—	—	—	—	—
5	Русенска м. гимн.	45	20	44	12	26	3	—	9	20	1	—	—	—
6	Сливенска м. гимн.	82	39	47	13	15	18	21	8	9,7	—	—	—	4
7	Софийска дев. гимн.	69	29	42	23	33	11	15	4	—	—	—	2	—
8	Софийска м. гимн.	39	16	41	9	23	7	17	7	17	—	—	—	—
9	Ст.-загорска дев. гимн.	78	53	67	20	25	3	—	2	—	—	—	—	—
10	Търновска дев. гимн.	88	43	48	28	31	13	14	1	—	—	—	2	1
	Общо	742	378		248		79		60		2		7	7

Таблица № 5

за съотношението между набавените български книги
и регистрираните в Библиографическия бюлетин

№ по ред	Учителски библиотеки	1896/1897		1898/1899		1899, 1900)	
		набавени български книги	от тях регистрирани в библиогр. бюлетин	набавени	регистрирани	набавени	регистрирани
1	Априловска м. гимн. Габрово	779	15			59	46
2	Пловдивска дев. гимн.	361	5			26	21
3	Русенска дев. гимн.	107	2	87	26	88	38
4	Русенска м. гимн.	254	45			64	27
5	Сливенска м. гимн.	350	10	52	23	53	13
6	Софийска дев. гимн.	411	56	55	4		
7	Ст.-загорска дев. гимн.	500	1	97	30	121	70
8	Търновска дев. гимн.	366	7	39	12		
9	Търновска м. гимн.					145	31
10	Общинска „Нанчова“ дев. гимн. Шумен	137	27	55	11	60	23
	Общо	3265	168	385	106	616	269

Забележка. Проценти не са изчислени, защото цифрите са малки — съотношението и така е ясно.

DIE LEHRERBIBLIOTHEKEN IN BULGARIEN IN DER PERIODE 1878—1917

Elena Kirova

Zusammenfassung

Die Lehrerbibliotheken sondern sich als selbstständige Bibliotheken in 1896 ab, als der Minister für Bildung Konstantin Welickov mit einem Rundschreiben Nr. 19882 vom. 10. Dezember d. J. verordnete in allen höheren Schulen und Fachschulen, Lehrer- und Schülerbibliotheken zu organisieren.

In der Periode bis zu dem Ersten Weltkriege waren die Lehrerbibliotheken vorwiegend in den Stadtschulen eingerichtet. Sie besaßen Bücher und Zeitschriften in verschiedenen Sprachen. Die meisten Bücher waren auf Russisch und danach auf Bulgarisch. Ihre Bestände formierten sich hauptsächlich aus Schenkungen, da der Staat nur geringe Mittel zum Einkauf neuer Bücher gab.

Von der Analyse der Bestände der Lehrerbibliotheken wurde festgestellt, daß in der betrachteten Periode sie vorwiegend mit den Werken der russischen und westeuropäischen Klassikern vervollständigt wurden. Die fremde und bulgarische gegenwärtige schöne Literatur war von wenig Titeln dargestellt.

Die Lehrerbibliotheken wurden nach der Empfehlung des Ministeriums für Bildung formiert, um den Lehrern bei ihrer Unterrichts- und Erziehungsarbeit zu helfen. Deswegen war der überwiegende Teil von den Lehrerbibliotheken mit gesellschaftlich-politischer, philosophischer, historischer und religiöser Literatur versorgt, die die bürgerlichen Ansichten und Ideen ausdrückte. Unter diesen Ausgaben aber befanden sich auch die ersten marxistischen Werke, auf Bulgarisch herausgegeben. Das bedeutete, daß die am Ende des Jahrhunderts gegründete sozial-demokratische Arbeiterpartei sich bereits an Anhängern auch unter den bulgarischen Lehrern gefreut hat. Durch die Lehrerbibliotheken konnte der Lehrer manche von den Büchern von Marx und Engels: „Lohnarbeit und Kapital“ 1883 und 1885, „Herkunft der Familie, Privateigentum und Staat“, „Ludwig Feuerbach“ 1892, von Černischevski „Ob obstinnim vladenij semlju“ u. a.

Für die fortschrittliche ideen-politische Richtung der Bestände der Lehrerbibliotheken haben ebenso die Werke der großen Naturwissenschaftler-Materialisten beigebracht. In den Lehrerbibliotheken konnte man die Werke von Dmitrij Ivanovič Mendeleev, Iwan Michailovič Sečenov, Dmitrij Iwanovič Pissarev, Kliment Arkadievič Timirjasev, Charles Darwin u. a. finden.

СЪДЪРЖАНИЕ

Българските училища и училищните библиотеки в първите години след Освобождението. Причини за късната поява на учителските библиотеки	4
Училищни библиотеки. Диференциация на фондовете им	10
Големина и състав на фондовете на селските училищни библиотеки	14
Учителски библиотеки в градските училища	19
Уредба и ползване на учителските библиотеки	40
Заключение	42
Използвана литература	44
Прил. таблици № 1, № 2, № 3, № 4 и № 5	45
Резюме на немски език	50